

Причепа

Автор:

Іван Нечуй-Левицький

Причепа

Іван Семенович Нечуй-Левицький

Іван Семенович Нечуй-Левицький

Причепа

I

Восени, після другої пречистої, в чималому селі Нестеринцях раз якось вечірньою добою сидів отець Хведор Чепурновський на канапі в своїй світлиці. На другім кінці канапи сидів близький його сусіда, отець Мойсей. Було вже пізенько. Сім'я о. Хведора, повечерявши з гостем, розійшлася по кімнатах одпочивати. О. Хведор зостався з гостем побалакати, як буває між близькими сусідами й приятелями.

Вони вдвох приятелювали ще ззамолоду, навіть змалку. Не були вони й товаришами по школі, але всі знали, що о. Хведор з о. Мойсеєм живуть душа в душу, дуже часто їздять один до одного в гості, і як зійдуться, то не швидко розійдуться, доки не набалакаються всмак.

О. Хведор був веселий, реготун. Не один повіт знав о. Хведора; його знала навіть уся губернія. Хто не пам'ятав його круглого, повного, червоного виду, його круглих, здорових, веселих сірих очей! Які ж то були веселі очі! Самі ніби реготалися навіть тоді, як о. Хведор журився або сумував, його повні червоні уста, здається, були зроду складені задля сміху. Вони стулялись хіба тільки тоді, як в сонного о. Хведора злипались очі. А то все було між червоними губами

блищать два рядки білих, рівних, дрібних зубів! Голову його вкривали коротенькі, до пліч, ясні коси, зроду завиті кучерями по всій голові; так і стирчали кругом, неначе в київських протодияконів.

Реготуном його зазнали всі: й попи, і дяки, і мужики, навіть пани й жида. Куди було не приїде в гості, вже було наймити, погоничі надворі піднімають регіт. Було ступить на поріг, покаже кучеряву голову, блисне веселими очима, — всі гості вже чогось регочуться, аж за боки беруться. Скаже й прикаже, — зараз піде регіт по хатах. Всі любили о. Хведора, — всі, навіть діти бігали за ним слідком, ловлячи його веселе слово й жарти.

З себе був о. Хведор огрядний, тілистий, невисокий, але плечистий. На м'яких плечах в його ряса аж вліпає! Шия в його була така коротка, ніби голова лежала на самих плечах. Мовчати не любив о. Хведор. Було або говорить, або регочеться, або разом і регоче й говорить, та все голову закидає аж на плечі; кучеряве волосся було дрижить на голові, а плечі й груди — аж ходором ходять.

О. Мойсей був високий, сухорлявий. Довгі, рідкі, м'які коси поприлипали до його стовбоваті голови, розсипавшись тоненькими, позліплюваними пасмами по плечах. З-під густих брів блищали чорні, як терен, очі. На сухому, пожовклому, довгому виду щоки глибоко позападали і помурхли, а між рідкою бородою та миршавими вусами темніли ніби присмаглі, аж сині губи.

Тоді як о. Хведор жартував, сміявся навіть з рідного батька, з своєї жінки, його приятель все було сумує та жаліється на слуг, на жінку, на парафіян, на господарство. Не одна тільки однаковість вдачі зводить людей до купи: частіше робить людей близькими приятелями супротивність їх вдачі.

— Якби, о. Мойсей, з нас двох та зробився один піп! — каже було о. Хведор, — що б то за диво вийшло! Який би то був піп! і великий, і широкий, і товстий, і довгий!

Світлиця о. Хведора була невелика. Попід стінами стояло дванадцять стільців, в кутках — косі столики, а над ними вгорі — косинчики з карнизом на книжки та на проскури; коло стіни стояла камода, а перед канапою — стіл. На стінах висіло багато образів, невеликих картинок у чорних узеньких рамках, а коло порога висів у білому клобуці, намальований олійними фарбами, якийсь давній митрополит, червоний на виду і ввесь обвішаний червоними стрічками, наче молодича намистом.

О. Мойсей притуливсь, ніби зщулившись, в однім кутку канапи, а о. Хведор розлігся в другому, закинувши голову на спинку канапи. При двох свічках, на полі темнобронзової оббивки канапи, обидві постаті так виразно малювались, неначе на чорному полі картини дуже ясне малювання.

Довгий, сухорлявий о. Мойсей трохи скинувсь своєю постаттю й видом на тих довгих, темних аскетів святих, що малюють на візантійських образах. І ряса його, з добрящого товстого баракану, спадала навкруги його такими ж довгими цупкими фалдами, й фалди переламувались так само гостро впоперек, як на візантійських образах.

На другім боці канапи червоніло повне, кругле лице о. Хведора, неначе лице товстого свіжого амура, що вишивають гарусом на подушках, занадто наляпавши йому щоки червонястими нитками.

Вже в хатах все поснуло, всюди стало тихо, тільки годинник на стіні цокав, мляво й ліниво гойдаючи маятник.

Перед панотцями на столі, накритому червоною вовняною скатеркою, між двома свічками, стояв повний графин горілки. Проміння од свічок пронизувало пляшку з обох боків, вигравало в жовтій, чистій, як сльоза, горілці, заправленій пахучими корінцями, — бодяном, каманом та гвоздичками, — блищало веселими іскрами на гранчастій різаній затичці, на чистих, прозорих боках графина. Коло графина стояла тарілка з скибками паляниці і мисочка з вишневим варенням.

— А що, о. Мойсей! Чи вип'ємо по чарці? — запитав о. Хведор.

О. Мойсей так смутно, так жалібно подивився на графин, неначе він жалкував за якоюсь великою втратою, неначе в його або дитина вмерла, або коні вкрадено. Аж притухли його чорні очі, а темне, смугляве лице стало ще темніше.

— Хіба ж ти не знаєш, що мені не можна пити? — одказав о. Мойсей.

— А що ж ми оце робитимемо отутечки? Хіба будемо дивитись один одному в вічі та й годі?

— Отой доктор останніми часами дуже лякає... — одказав о. Мойсей. — І позавчора казав моїй Марії Івановні, щоб я покинув горілку пити, а то погано буде...

— А ти ймеш віри докторам! Що не доктор, то й брехун! Він говорить, аби язик вертівся, — так собі, — на вітер...

О. Хведор закинув голову назад, підняв угору куценьку борідку і захихикав, показуючи усі щелепи і два рядки білих зубів. Канапа задвигтіла, а ближча стільці аж ніжками застукотіли об поміст.

— А я докторів не слухаю! — промовив далі о. Хведор. — Він мені скаже не їсти того й того, а я на злість наїмся та й поздоровшаю. Доктор каже, а ти роби навпаки: тоді якраз буде гаразд.

О. Хведор знов зареготавсь і налив дві чарки горілки. Запахло в хаті спиртом, корінням.

— Будьмо здорові! — промовив р. Хведор і випив передніше, як господар, прицмакуючи.

В о. Мойсея аж слинка покотилась. Чудові пахощі торкнули його фантазію, нагадали йому про якісь чудові сади теплого краю. Омана смаку разом з оманю фантазії була аж надто велика! О. Мойсей нахилив голову нижче, не одриваючи очей од чарки.

— Починай-бо, о. Мойсей! Ти ж гість! Чого ж ти скривився, як середа на п'ятницю?

— Не можна, брате, не можна! Ти ж бачиш, як я погано кашляю. Недурно ж казав доктор, що в мене зроду нахильність до якоїсь грудяної слабості, бо в мене шия дуже довга.

— Хи, хи, хи, — зареготавсь о. Хведор. — От тобі й на! Не одрубувати ж тобі трохи шиї, щоб можна було горілку пити. В довгу шию краще й зручніше тектимо, мов у лотоки... Ось спробуй лишень!

О. Хведор підняв чарку проти свічки. Кришталева чарка неначе засміялась проти вогню. Червоно-жовтий чистий напитек замиготів іскорками, неначе в йому грало літне марево, а чудові пахощі лоскотали в носі, в горлі, по язиці.

О. Мойсея потягло до чарки ніби двома міцними руками. «Веліє іскушення!» — промовив він.

— І що зашкодить одна чарка? — вмовляв далі о. Хведор. — Чарка — то ніби одна крапля; вона тобі навіть горла всього не обмоче...

— Може, й справді так! — промовив о. Мойсей, радий, що натрапив на сяку-таку причину.

Що божого дня о. Мойсей зарікався пити й курити, але що божого дня було знайде якусь причину, щоб розрішити, буцімбито в останній раз. А потім знов давав собі зарік, і знов знаходився той капосний останній раз. І тепер — очі в його повеселішали; він узяв чарку, підняв її до світла, подививсь на неї любо, як мати на свою дитину, і тихенько почав цідити в рот, помалу задираючи голову. Довго держав він чарку коло рота, висмоктував останню крапельку і, одірвавши чарку, почав утягувати в рот сині свої губи, ніби смоктав їх.

— Яке ж то добро, оця горілка! — промовив стиха о. Мойсей. — І той розумний був, хто її вигадав.

Він схопився з місця і хотів налити другу чарку. О. Хведор миттю підняв графин вгору.

— А зась тобі! вибачай на цей раз! Просив я тебе, а тепер попроси ти мене. Ха, ха, ха!

О. Мойсей силою взяв пляшку і миттю випив другу чарку. Перегодя о. Хведор закурив сигарку. Перший свіжий димок дуже приємно залоскотав у носі в гостя.

— Не кури, будь ласка — просив о. Мойсей. — Хіба ж ти не знаєш, що доктор заборонив мені й курити. Не дратуй-бо мене.

— Одчепись ти з своїм доктором! що не доктор, то нахаба! Як його слухати, то й з голоду вмерти треба.

— Скільки раз я зарікався не курити! — каже о. Мойсей. — Одже ж не покину! Поки не чую диму, то й байдуже. А як курить хто мені під носом, то, здається, оддав би все на світі, щоб тільки покуштувати отого поганого зілля.

— Коли хочеш кидати, то не одразу: один день покури тричі, другого дня — двічі. От почни так од цього вечора! — На, посмокчи!

— Може, ти й правду кажеш, — промовив о. Мойсей вже якимось веселіше. — Давай, покурю та й закаюсь!

Закадили панотці і поодкидали голови в кутки канапи. І полилась їх розмова — щира, непотайна; без жадних свідків, чужих і своїх рідних, в тихій теплій світлиці, в тиші спокою темної осінньої ночі, за чаркою доброї горілки або наливки, — не раз було панотці пробалакають цілу ніч до світа. Вже матушка, виспавшись, було вигляне з дверей, гримне на їх та й знов засне, а панотці на те не вважають! Нічна пізня доба, чарка горілки — розгортують душу, розв'язують мову, додають красномовності навіть не красномовній розмові мовчуна о. Мойсея.

Батюшки мовчали, втягуючи в себе дим, і буцім збирали розкидані думи, вибираючи ту, з котрої треба б почати розмову.

— Як же, о. Мойсей, твоя сім'я?

— Моя сім'я? Не благословив бог мене сім'єю! Не ростуть чогось мої діти. Чи мене за що бог карає, чи я сам нездоровий, чи моя жінка така! От і ці двойко, позоставались живі... чогось вже мизерніють, кривляться...

— Ти шкодуєш, що твої діти вмирають. А мої вже й геть-то живучі. Такого їх, такого їх багато, що, далєбі, не знаю, що й діяти! Семеро одніс я на кладовище, а там спить у мене аж сім дочок, а два сини в школі. Коли тебе нудьга бере за дітьми, візьми, будь ласка, в мене зо двоє або зо трое, — я тобі ще й подякую.

О. Хведор зареготався, аж канапа задвигтіла на хисткому тонкому помості.

— Чужі діти — не свої, — одказав сумно о. Мойсей.

— Та ще й не мруть чогось! — промовив о. Хведор, — не так, як буває в людей. Оце й заслабне часом котра дитина, хиріє, стогне, мизерніє. Думаю: от-от умре! От-от бог прийме до себе. А воно візьме та й очуняє. А все то жінка! Як візьме коло його панькати, тупцяти, як візьме припарювати, та вилівати, та облизувати, то, дивись, вже моя дитина й очуняє! Ха, ха, ха!

— Гріх тобі, о. Хведор, таке говорити про своїх дітей!

— Та вже нехай хоч гріх! У мене, що на умі, те й на язиці... Ха, ха, ха! А як ти собі, о. Мойсей, міркуєш? Оде в мене сім дочок — я не лічу синів — треба їм справити сім суконь, та сім сорочок, та сім пар черевиків. Побільш вдвоє, то буде чотирнадцять. А там ще як почнуть вигадувати свої витребеньки, якісь комірчики, та стьожечки, та блонди, та якась дрантя, та якась біси-батька-зна-що! Та все по моді та по морді! Я тобі кажу, що на силу велику вистачаю! Несила настачить на їх. А тут, знаєш, ще до того вдались мої дочки в свого батька! Ха, ха, ха! Всі сім товсті, неначе «сім гладких корів фараонових». Сьогодні справиш одєжину, яку удяганку, а через тиждень — вже й тісна стала! Ще добре, що не всі дорослі, — одна другу доганяє — так одєжина переходить з плечей на плечі. Та ще й повдавались в матір: усі чепурні, шанують одєжу, усі глядять одєжини, як ока в лобі.

— А хто ж винен, — промовив о. Мойсей, — коли й ти сам не згірше колесницегонителя фараона: гладшаєш щодня, нівроку тобі.

— Ти й правду кажеш, отче Мойсее! Недавно стулив я собі оцю рясу. Не жаль би було, якби не казав кравцеві, — а то казав і наказував: не ший же щільно та тісно! Ший якмога ширше! Коли вчора дивлюсь, — на плечах чисто порозлазилось шитво. Я до попаді — показую та лаю кравця. А вона мені як одрубала, та ще й при дочках: «Не кравець-бо винен! сам розлазишся, то й одєжа мусить розлізтись, — не залізна ж!» Я покинув рясу та мерщій з хати! Ха, ха, ха! А тут, не тобі кажучи, ростуть дочки так швидко, наче на дріжчах! У других дочки і в двадцять років ходять в куценьких сукнях, а в мене, оце мене дочці тринадцять, так її хоч зараз заміж давай. Одна одну доганяє! Не знаю, що й робити на світі. Богослови знають, що в мене не гурт-то грошей, обминають мою хату або приїдуть об'їдять, обіп'ють, понюхають та й поїдуть. А мої дочки сидять, хоч і гарні, враг їх не взяв! Видаватиму, хто перший трапиться: хоч би й за дяків! А де ж я їх подіваю. До старших дочок вже й богослови не

присватуються, — кажуть, що старі. А їм всього вісімнадцятий та дев'ятнадцятий рік!

— Чого це ти, о. Хведор, взявся на своїх дочок? Вони ж дурно не ідять в тебе хліба, — вони коло всього, а твоя матушка тільки порядкує.

— Отак пак! Ба, ще б посідали та руки позгортали! Вони, бач, і робили б, що тільки б плутали на п'яльцях якесь своє дрантя. А я їх турлю до пекарні! Робіть, кажу, діти, самі на себе, — на вас слуг не настачиш. Нехай пораються і коло печі, і в хаті, і на огороді; нехай хліб печуть, обідати варять у жнива, прядуть. Тільки не посилаю з сорочками на річку та на поле.

О. Хведор знов поналивав горілки в чарки.

— Будьмо здорові! — промовив він, випив і закусив варенням. — Прошу покорно, о. Мойсей.

— Ой боюсь, боюсь! Лихо мені з цією горілкою! Хтось лукавий вигадав її на мое лихо! Не довго животіти мені через неї.

— Пий-бо! чого ти? Дома собі будеш піснюкати, а в гостях «розрішення на вся: вина і елея».

— Воно й справді, що я оце в гостях! Не питиму вже дома, — промовив о. Мойсей, а сам скося привітно поглядав на ясну, блискучу, як зоря, чарку настойки.

Випили знов по чарці. О. Мойсей довго смакував, обсмоктуючи свої синюваті губи. — Гримаеш ти, о. Хведор, на дітей. А в мене ж то, в мене швидко не буде дитини, ані щастя, ні хатини, як співають у пісні. Чи воно пороблено, чи воно наслано? Надісь, кимсь, наслано... Кажуть, що моя хата закладена майстрами на дитячу смерть... І в старого батюшки мерли діти. Я вже й воду святив, вдруге святив усі кімнати, вже й питав між старими людьми...

О. Мойсей зігнув шию карлючкою, а голова звисла на груди.

— Бог зна, чого ти журишся, о. Мойсей! — каже о. Хведор. — І хочеться тобі того клопоту? Я й не радий, а діти родяться, родяться та й ще родяться, і не знаю,

коли тому кінець буде!

О. Хведор зареготався, аж затупотів ногами, аж поміст задвигтів.

— По цій мові — будьмо здорові! — промовив він, наливаючи по чарці.

— По цій мові можна й мені, — додав о. Мойсей.

— Та пий-бо одразу, не смакуй! — приказав о. Хведор, регочучись дрібно. — І чарки біси-батька-зна-які пороблено! Вип'еш, наче муху проковтнеш!

О. Мойсей не сперечавсь, ковтнув хильцем і тільки втягував, по своєму звичаю, обидві губи в рот.

— Казав я тобі, о. Мойсей, що видам дочок за того, хто перший трапиться, чи він буде дяк, чи мужик, чи циган. Одже ж, я так швидко і зроблю. Внадився оце до моїх дочок якийсь ляшок, — ходить та й ходить, трохи не щодня. Дочки й раді, бо, відомо, вже дівчата на порі, регочуть та жартують з ним. А ляшок з себе дуже не поганий, веселий, точить баяндраси моїм дочкам. Тільки чин на йому біси-батька-зна-який! Він якогось пана підписаря підписар, чи що! Фамілія його — Серединський. Приїхало воно сюди на економію недавно, таке миршаве, захуджене, обшарпане, обстрьопане, мизерне, замліле! і називає себе шляхтичем. Передніше колись було мене обминає, знать, соромиться свого дрантя, а як облатався, обшився, став на панка схожий, тоді почав до мене підступати, та все сміливіше, та все сміливіше. Потім дивлюсь, — вже і втиривсь у мою хату! А з дочками куди тобі! наче зріс у панських будинках. І тепер ходить трохи не щодня. Мені вже і надокучає, бо треба з ним панькатись, коли впустив до своєї господи. Будьмо здорові!

Випили й закусили. О. Хведор перехилив порожню пляшку над чаркою.

— Чи це ми вже й вихилили повний графин? Чи не тим, що ти, о. Мойсей, маєш якусь приуродженну нахильність до чарочки?.. Ха, ха, ха!

— Як випили, то господар ще принесе, — одказав о. Мойсей.

О. Хведор скинув чоботи, підгорнув поли, взяв графин і, тихесенько закрадаючись, як кіт до миші, пішов у другу темну кімнату точити горілку з барильця. Серед тиші ночі чути було дуже виразно, як горілка стиха булькотіла з барильця, вливаючись у пляшку і шелестячи по боках скла.

Коли це — щось заворушилось і загомоніло в другій темній кімнатці. В одчинені двері, мов той херувим з небес, вилетів о. Хведор. Од швидкої ходи він аж вихав полами на повітрі, а волосся на голові настовбурчилось вгору, ніби легкий пух. В руках у його був превеликий бутиль доброї горілки.

— Ох мені лихо! — промовив о. Хведор, озираючись на темні двері, ніби звідтіль за ним гнався домовик. — Певно, оце моя матушка почула, що я горілку точу, та так нагнала, що й насилу втік. Коли б лиш не прибігла та не одняла бутля.

О. Хведор поставив бутля під стіл, але, прислухавшись, що знов все послуло й запанувала тиша в покоях, незабаром витяг і поставив на столі.

— Будьмо здорові! Помершим чарка, а нам горілка, — промовив о. Хведор.

Випили й закусили.

— Смієшся ти з мене, — каже о. Мойсей, — що моя Марія Івановна забороняє мені пити, а сам, бачу, не згірше боїшся своєї жінки...

— Ет, о. Мойсей! Все то твої доктори нашкодили: набрехали моїй попаді, ніби мені горілка шкодить через те, що в мене шия дуже коротка. Бач! Вір дурням! І довга шия — не пий, і коротка шия — не пий. Страхають мене паралічем. Один тому час! І пити — вмерти, і не пити — вмерти! Лучче ж пити і вмерти! Раз родила мати — раз і помирати! Ану, о. Мойсей, їй правду кажуть доктори? Чи стукне мене параліч?

О. Хведор налив, випив і замовк, неначе ждучи параліча.

— Ні, нема! Не бере! — промовив. — Тепер вже не занастимо себе. Ну, сміливо! Марш уперед.

Знов налили чарки і повипивали.

— Про що пак ми були розговорились? — спитав о. Хведор.

— Про якогось Серединського, про панича.

— Еге! Так, знаеш, занадивсь ото до мене той панок Серединський. Ходив передніше сам, а це вже почав ходити з нашим сусідою, дідичем Хоцінським. А знаеш, як я познайомився з тим Хоцінським?..

— А як?

— Дуже чудно й трохи смішно! Чи до тебе пак приходили панки кумами держати до хреста мужичих дітей?

— Приходили перед повстанням і не раз, а це щось і перестали, — одказав о. Моисей.

— Ото ж і до мене було оце й несуть хрестити мужичу дитину. Кумою — молодиця, а за кума — панок з заводу. Що це сталося з панами? — думаю було собі. — Колись дерли шкуру з людей, а це почали брататись та еднатись, навіть пити з ними горілку. Щось воно та е. Аж воно так і вийшло. Випиймо, о. Мойсей... — Раз якось принесли дитину до хреста. Кумою — молодиця, а кумом — якийсь незнайомий пан, здоровий, огрядний, з маленькими тонкими ніжками, — достоту неначе хто підпер барило двома паличками. Заповістивсь мені, що він такий і такий дідич, близький мій сусіда, і приніс до хреста дитину свого робітника, доброго й вірного, знаючи звичай — од хреста не цуратись. А я собі думаю: дай трохи пожартую з паном, щоб не дуже квапився куматись з людьми, бо таки заздрівав його щирість. Веду кумів у першу хату і починаю хрестити дитину по всім правилам, як личило такому кумові. Читаю помалесеньку, виразно, поважно, слово за словом, а дяк з паламарем приспівують. Стоїть мій пан, перекидаючи з ноги на ногу своє барило. А я читаю та й читаю, та співаю! Дивлюсь, — пан мій вже сопе, а з лоба піт горохом котиться, а я читаю та читаю! Ха, ха, ха! Нехай, думаю, покуштуе, що е на світі дещо й важке. Дивлюсь, — вже близько кінець. Я перемахнув для поважності на молебінь, давай вичитувати один, потім другий. Хоцінському дав на руки дитину. Він червоніє, от-от упаде! Годі, думаю, — буде пан до нових віників пам'ятати, як о. Хведор хрестив дитину. Навпісля чую — мій пан аж трохи заслаб, мабуть, одстояв ноги. Так-то ми й познайомились. Ковтай муху, о. Моисей!

— Ні! щось мало поживи з цієї мухи. Буду я гедзів ловити, абощо.

О, Мойсей достав з другого стола стакан, налив трохи не повний і почав дудлити.

— От і почав Хоцінський до мене вчащати; просить і до себе, дає мені гостинці, шле мені з сахарні по голові сахару, — бачу, чогось годить мені, тупцяє коло мене; а як прийде до мене в гості, в'ється коло моїх дітей, тирить ім у руки польські книжки, цвенькав до їх по-польській.

— Та наші пани, — промовив о. Мойсей, — таки догоджають батюшкам, хто вміє кілька слів цвенькнути по-польській. І я, грішний, колись ненароком так собі випадком промовив слів двоє по-польській до свого пана, — зараз на другий день прислав хуру дров! За дві слові!

— Зате ж підставляють вони стільця тому, хто не годить ім! — промовив о. Хведор. — Чи чув про благочинного з Куцого? Як його обговорював дідич Панятівський перед архієреем, перед сторонніми людьми, перед панами за обідом, тоді, як вікарний іздив по епархії! Де ж пак! видумав якусь історію, ніби його свиня вскочила в попів огород; піп ніби дав їй сто різок, звелів зв'язати і одіслав соцьким у стан, вкупі з прощенням на «оную безпокойную рябу панську свиню».

О. Хведор зареготавсь, наливаючи горілки в чарку, аж горілка перелилась через край.

— І справді, чудна та Польща, — промовив о. Мойсей, — сама лежить зв'язана, скручена, ледве дише, а ще таки простягає руки, щоб щось наше загарбати собі.

— Будьмо здорові, о. Мойсей! закушуй-бо, а то на голову буде важко... От і почав ходити Хоцінський з Серединським. Чи не моститься часом він у свати до моїх дочок?

— Ой, не хапайся, о. Хведор, з сватанням! Питай людей.

— Добре тобі й говорити, коли тобі на шиі не сидить сім дочок.

— Коли б мені хоч одну дочку! Вже я й хати святив, і пшеницю сів на чотирьох углах дома. Пшениця посходила, значить, місце благословенне...

— Знаєш, що зроби, о. Мойсей! Об'їдь ти, голий, серед дня, верхом на лопаті тричі кругом хати та прочитай на ході тричі «Отче наш»; тоді, певно, так перелякаєш домовиків, що не потраплять куди втікати! Ха, ха, ха!

О. Мойсей підняв голову, думав почути щось путне, але зараз схилив її вниз, осміхнувшись.

— От ходить до мене Хоцінський та годить мені. Недавно оце прислав мені деревні на повітку та на опал три хурі хмизу.

— Чи й той пан годив тобі, що передніше був тут? — спитав о. Мойсей.

— Де там тобі! Той був з багатих, значних панів, з аристократії, та гордий, та пишний! Йому, мабуть, здавалось, що він і тепер панує на Україні, як було колись за царя Гороха, як людей було трохи.

— А хіба ж і не панували вони в нас? Що хотіли, те й робили, не було їм упину, — одказав о. Мойсей.

— Як приїхав до нас той передніший старий пан, я накинув свою скуфію, надів найновішу, найпросторнішу рясу, трохи напиндючивсь та й пішов до його, — думаю: познайомлюсь і поговорю за квит на дрова, бо тоді, бач, пани давали нам дрова на топливо з свого лісу. Заповістивсь через лакея. Коли це — виходить до мене пузань у шлафроці з люлькою в зубах на довженнім цибукові; надувся, насупився, напиндючивсь і заступив мені двері до гостинної, та починає питати, чого мені треба, як того мужика, а сісти й не просить. Е — думаю, — вибач на цей раз! Не годиться ж таки мені стояти коло порога, та ще й в скуфії. «Вибачайте, кажу, пане, але ні вам, ні мені не випадає говорити навстоячки!» Взяв я поминув його, пішов в гостинну та й лагожусь сісти в найбільшому кріслі, а його прохаю сісти коло себе. Він тоді ні в сих ні в тих! Круть-верть сюди, туди! так йому погано стало. Поставали ми обидва коло фотелів та й почали вгнізджуватись. Ніяк не влізу в прокляте крісло, таке вузьке! Коли дивлюсь, і пан трохи застряг, бо і сам не влізе гаразд. Ха, ха, ха! — зареготався я, а пан і собі за мною. «Шкода, кажу, пане, й заходу! не задля нас, певно, роблена ця мебіль. Сідаймо де інде, — на софі, абощо!» Сів я та й упірнув у пружини сливе до самого долу, а пан

упірнув з другого боку. Сидимо ми, тільки голови наші видно, мов десь за горбами виглядаємо! А софа трісь! лусь! трісь! та все тріщить помаленьку. Одже, од того часу і почав ласкавіше зо мною поводитись, почав навіть руку подавати.

— Випиймо, о. Мойсей, за вічну пам'ять шляхетського, польського гонору! За їх бундючність давню!

Випили й закусили.

— Е, о. Мойсей! ти, бачу, й честі не знаєш. Дивись! вже горілки тільки на дні! — промовив о. Хведор, трясучи останньою горілкою, котра шелестіла в пляшці. — Як же я теперечки добуду другого бутля? Треба хоч рачки лізти в ту хату, бо матушка почує.

О. Хведор знов, ступаючи навшпиньки, пірнув у темні двері. Але матушка, мабуть, звикла навіть через сон стерегти барильця і пляшок з горілкою, — зараз заворушилась. О. Хведор, наче архистратиг з небес, вилинув прожогом з темної хати, держачи в руках чимале барильце, в котрому горілка жалібно плескалася в порожньому місці.

— Благівістуй, земле, радість велію! — каже о. Мойсей.

— Не дуже й «велію», бо тільки на дні, та й то простої, не настояної. Не потрапив на друге барильце... бо в хаті поночі.

— Дарма! давай покуштуємо, яка вона на смак!

— Як же твої сини? — опитав о. Мойсей, впіймавши доброго гедза з стакану.

— Як? Василь вже в філософії, вчиться дуже добре, а менший і досі в нижчих класах, бо все попасає в класах; вигнався аж до неба, а дурний, як треба, — не хоче вчитись! Таке ледащо! мабуть, тим, що в батька свого вдався. Ха, ха, ха!

О. Хведор зареготавсь, аж одна дитина закричала спросоння.

— Хіба ж ти не вчився в школах? — спитав о. Мойсей.

— Який там недовірок його вчився б! Ще в бурсі було сяк-так — вчителі добре приганяли, а я дуже боявся каторжної різки! Раз дали такої прочуханки, що й досі пам'ятаю. Було аж сльози тобі котяться, а таки вилупиш тих проклятих латинів на греків, як «Отче наш»! Перевели мене в семінарію, зачув я волю. Дивлюсь, аудиторів немає, греки та латини валяються в нас попід ліжками. Не вивчиш лекції, — професори й слова не кажуть, — а тут ще й не визивають! Еге, думаю я, аж ось де лахва! Кидай, Хведю, книжки та гуляй! Гуляю я та гуляю, книжки і в руки не беру. Коли зирк! читають на конференції, шо такого-то раба божого Хведора Чепурновського «по малоуспішю і маловозрастю» залишити в тім-таки класі на другий курс, тобто ще на два роки попасати. От і попасав я, трохи покаявся; перевели мене трохи не в першому розряді. А в філософії я, розшолопавши філософію, як і подобає філософові, покинув знов книжки. Гуляв, гуляв, аж до кінця курсу, аж остобісіло! Зберемось було, та все молоді, веселі товариші, п'ємо, танцюємо, співаємо, байдики б'ємо, в карти граємо! Ой, що то за час був гарний, вольний, веселий! Випиймо, о. Мойсей, як ми колись випивали, як стояли в Качуренка! Пом'янімо дні наших веселих молодощів!

О. Мойсей добре поминав свої молодощі, бо дудлив без перерви з свого здорового стакана, вже не дожидаючись частування.

— Але, дивись, о. Мойсей! — крикнув о. Хведор, — вже й барильце спорожнили. Потривай! розкажу ж я твоїй Марії Івановні!

— А я твоїй Марії Василівні, — одказав о. Мойсей.

— Ой, не кажи, братіку!

— А не скажеш моїй? Як не скажеш, то я і твоїй не скажу.

— Вже і в вікнах сіріє, і небо яснішає, світ недалечке. Чи не одпочити б нам, о. Мойсей?

О. Мойсей тільки нахилив голову ще нижче.

— Чи потрапимо ж до нашої постелі? — спитав о. Хведор.

— Потрапимо якось, хоч навпомацки, аби тільки з місця зрушити, — одказав о. Мойсей. — Підведи мене, а я тебе!

Побрались панотці за руки і, підводячи один одного, встали і тихенько подибали до постелі. Ні один навіть не заточився, доки вони дочвалали до другої кімнати.

— Знаеш, о. Хведор, що мені оце опало на думку? Як то пак ми оце вдвох подужали вкласти в копи стільки горілки! Одже ж ми вкутали якраз, мабуть, по два бутлі.

— Я думав, що тобі й справді яка путяща думка прийшла в голову!

Панотці полягали і ще довго балакали, — що далі, то все тихіше.

— Ну що, о. Мойсей, якби після цього всього та скласти нас докупи! Ой, ой, ой! Який би то з нас вийшов здоровий піп! мабуть, якийсь протоерей або й архіерей!

— Ні! Бог з ним! — одказав о. Мойсей. — Теперечки з одного мене або з тебе вийшов би цілий причет церковний. Адже ж тієї горілки, що ти видудлив, стало б, певно, на весь причет!

— Чи не випити нам ще до подушки? Тут в моїй келії є пляшка настоечки. Я ховаюсь-таки од своєї жінки, — осьдечки я приховав! — сказав о. Хведор.

— Як випити, то й випити! Я не цураюсь того добра.

О. Хведор достав пляшку з-під якихсь паперів, — здається, «Єпархіальних відомостів», завішаних одежею, сів на ліжку, випив сам і почастував о. Мойсея.

— Ой, добра ж оця настоечка, взяв би її лихий!

— Ну, вилиймо за своїх овець, за «пасомих»! Випили і сиділи хвилинку мовчки.

— Ну, випиймо за протоереїв та архіереїв! Випили знов і трохи мовчали.

— Випиймо за «христолюбивое воїнство»! Йому перше місце! Куди ж нам до їх, о. Мойсей!

— Ну, випиймо ще востанне — «на сон грядущих», — додав о. Мойсей.

— Одже ж, ти, панотче, здається, пив би і через сон; так оце розохотивсь, — одказав о. Хведор.

Полягали панотці і довгенько гомоніли щось, вже не слухаючи один одного.

— Як твоя Марія Івановна оце ночує сама вдома? — спитав о. Хведор.

— Що? що таке? Гуска Івановна, заправлена на горілці?.. — замолв нісенітницю о. Мойсей та й заснув.

II

На другий день сонце високо підбилося вгору, а панотці ще одпочивали. Тричі закипає, тричі погасав самовар у сінях, а панотці спали. Вже матушка наготувала снідання, порозсилала людей на роботу, ходила, нудилась без роботи, двічі молилась богу, а панотці все спочивали. Не втерпіла-таки матушка, пішла побудила панотців і послала до їх наймичку з водою й рушником.

Трохи перегодя в тій самій світлиці, на тих самих місцях, як і ввечері, сиділи на канапі панотці і мовчали. О. Хведор, свіжий, здоровий, як і передніше, протирав очі, позіхав, хрестячи рот за кожним разом, одкидав за вуха мокрі після вмивання густі кучері. О. Мойсей сидів непорушне, похиливши голову, трохи скрививши набік сині губи. Причесаний, мокрий волос його поприлипав до голови. На столі, застеленім червоною скатеркою, стояли три стакани чаю. Збоку стояв той самий графин, повний жовтої горілки, тарілка з гарячими пирогами та накраяними скибками пухкої паляниці і маслянка з маслом.

— А доки ми оце будемо протирати очі? — промовив о. Хведор. — Рання пташка дзьобик набиває, а пізня очиці протирає. Матушка! ходи лиш до нас та почастуй нас!

Вийшла матушка, ще молода на взір, чорнява, в білому простенькому чіпкові. Є такі люди, що і до смерті не втрачають краси, цілий вік цвітуть то молодою дівочою красою, то розкішною повною молодичою, то якоюсь старечою красою. По виду було знати, що Марія Василівна колись цвіла пишною красою. І тепер ще не втратила вона ні чудових чорних високих брів, ні іскряного блиску в огнястих, променястих чорних очах, ні червоного цвіту на губах, ні рум'янцю на щоках. Здорова на виду, повна в тілі, навіть трохи огрядна, вона говорила дуже тоненьким голосом, тихим і співучим, вимовляючи слова з протягом, ніби вона пісні співала.

— Добридень вам, панотці! Як вам спалось, що снилось?

— Гуска Івановна снилась, та ще й настояна на горілці, — приснув о. Хведор од сміху: — Еге, матушкам не верзеться таке у сні?..

— Добрі смішки, коли повипивав горілку з усіх бутлів! — загримала матушка. — Чого ж ви оце сидите та ніби куняєте! Чому не п'єте по чарці? О. Мойсей! Ану-те лиш по старинному звичаю — до чаю.

Марія Василівна валяла чарку, покуштувала, пригубивши й обмочивши тільки свої свіжі губи, долила знов і піднесла о. Мойсею.

О. Мойсей підняв очі з каламутними білками і зирнув на чарку. Він боровся з своєю думкою дуже, дуже, скільки було сили, як борються на смерть два закатовані вороги.

О. Хведор подививсь на його, зареготавсь і промовив:

— Еге, о. Мойсей, в тебе тепереньки в роті наче чумаки ночували? Випий, будеш здоровий. Коли вчора пив, то похмелитись і бог велів.

О. Мойсей і не сперечався довго, випив і закусив пирогом.

Матушка взяла стілець, приставила до стола і сіла поруч з о. Мойсеєм. Свіже, повне її лице, освічене ясним сонцем, стало врівні з блідим, замлілим лицем її сусіда. Здавалось, що живоття і смерть посідали рядочком, щоб глянути одно на одного і подивуватись з себе: дивіться, мов, яке я гарне та свіже, а ти жовта та

кисла!

Тільки що випили вони по стакану чаю, надворі гавкнула собака і побігла до воріт, ніби комусь назустріч. Всі троє разом зирнули в вікна. В ворота входило два пани: один товстий, неначе барило, другий молоденький, тоненький, як очеретина.

— Бог несе дуже ранніх гостей, — промовив о. Хведор. — Це ж пан Серединський з Хоцінським.

Серединський, як показує його прізвище, походив не з польської шляхти. Його прадід не був прихосько з Польщі, ні прибула на Україні звідкільсь. Він був українець, тільки обляшений. Колись давно, ще не за нашої пам'яті, приїхав на Волинську Україну десь з-під Варшави один польський пан-дідич в свій куплений на Волині маєток. З панею наїхала польська двірня, польки покоївки. Дідич збудував костьол на українській землі, знайшов ксьондза, і тамечки незабаром завелась маленька Польща в нашому селі. Пан звелів набирати селян у свій двір. Наші хлопці й дівчата незабаром зацвенькали по-ляхівській, бо пан і пані нехтували нашою українською мовою, зневажали хлопів і заказали, щоб люди в покоях або говорили по-польській, або й ротів не роззявляли.

Швиденько потім пан вибрав собі до двору двох хлопців, нащадків давніх козаків. Обидва були високі на зріст, гарні, кучеряві, чорняві. Обидва були одного зросту, одної вроди, з однаковими чорними очима, з однаковим чорним великим вусом і товстими, аж кудлатими бровами. Одного пан знайшов-таки в своєму селі, а другого довго підбирав під стать по других селах, як от підбирають під масть паристі баскі й одноразні гарні коні.

Поприїжджають було до пана гості з Варшави. Козаки повинні стояти коло зали по обидва боки дверей; повбирані в червону й синю одягу, пообшивану сріблом, в широких синіх шараварах в червоними смугами, було стоять козаки, як вкопані. Молоді панянки аж жахались, що в козаків такі страшні вуси.

Панська челядь цвенькала по-польській, їздила з панами до костьола, а далі пани звеліли, щоб уся двірська челядь говіла до костьола, а не до церкви, вкупі з панами. Поперевертували пани наших людей на свою католицьку віру. Тільки ті два козаки не згожувались стати перевертнями, — одного дражнили Середою, другого — Суходолею.

Кажуть: де дідько сам нічого не вдіє, туди бабу пошле. Так і тут сталося. Поженив пан наших хлопців на ляхівках покоївках, що пані привезла з-під Варшави. Пан вибрав других козаків, а Середу й Суходолю на старості літ одпустив на волю, дав їм до живоття — по хаті й по ґрунту, бо тоді землі було доволі, а людей було не дуже густо.

Уплило багато часу, і козаки на старості літ вже говіли до костьола, молились по-польській богу, сяк-так балакали каліченою польською мовою, били себе кулаком у груди за молитвою, «кленчили» на одно коліно. Середина став паном Серединським, а Суходоля — Суходольським. А через кілька десятків років два перевертні розвели двоє буцим польських гнізд на Волинській Україні, котрі замішались між сірячкову, чи ходачкову, дрібну шляхту, колись українську й православну.

З того одного гнізда вилинув татунь нашого знайомого писаря Серединського. З землею стало скрутніше. Вже син старого пана пооднімав ґрунти й садки, кому що було надаровано до живоття. Ціла сім'я Серединських розлізлась по Україні, шукаючи хліба то в писарях по сахарнях, то в економіях, то в урядових канцеляріях. Дрібна шляхта біднішала і помаленьку вмішувалась у народ, втрачувала свою католицьку віру й польську мову. Батько нашого Яся Серединського вмер у бідності і залишив сина сиротою.

Підпанок зріс між селянськими дітьми, зазнав доволі всякого лиха. Його мати мусила дати його в суконну фабрику робітником. Сміються було люди з пана робітника! Ясь Серединський не цурався і нашої церкви, бо костьол був за верстов шістьдесят; він кілька раз сповідався і причащався в церкві, а кілька раз в костьолі і, певно, вважав за однакові обидві віри.

Ясь Серединський з дідичем Хоцінським увійшли в світлицю, привітались з господарем, з гостем. Хоцінського попросили сісти на каналі, а Серединський притулився на стільці коло вікна, недалечке од порога, напроти дверей до другої кімнати, де вештались дочки о. Хведора.

Товстий Хоцінський насилу дихав, одсапував після дороги. З широкого, м'якого, оперезаного густими зморшками його лоба скочувались краплі поту і застрягали в густих, сивих, кудлатих бровах. Товсте, повне, як торбина з борошном, його лице блищало неначе маслом обмазане; очима він позирав згорда, по-панській, як звикли позирати в нас на Україні пани, навіть і тоді, як пестяться до будлі-кого.

Серединський частенько поглядав на двері, сидячи коло вікна. Веселий промінь сонця йшов через вікно, розсипався поміж зеленим листом китайської троянди, що стояла на вікні, і простягався золотим пасмом проз лице Серединського на підлогу. У тому золотому промені світилося молоде лице Серединського; в його лиці злучилось до купи все, що було луччого і кращого в красі типа українського й польського. Стиха освічений збоку, обквітчаний зеленим листом троянди, сидів тут неначе предок його, козак Середа: той був волос розкішний, густий, кучерявий; той вус чорний, те ж лице з рум'янцем, ті брови рівні, блискучі, густі; той козак Середа, та не той! І волос на голові був м'якіший у пана Серединського, і кучері лисніли, наче шовк, і брови тонші, і вуси наче вимальовані на білому виду. З-під чорних брів світились чисто польські ясно-сірі, позичені од помішки польської, великі очі якомсь по-дитячій, трохи з осміхом. Молодий був панок Серединський; в його очах ще не світилась його душа доросла, його серце достигле. А по тому стиха задуманому лиці, по дитячих рум'янцях на щоках трудно було вгадати, які думи колись заворушаться в голові, як він дійде до зросту, стане людиною з дійшлим розумом; які заграють у його серці принадки!

Серединський сидів і мовчав, трохи скорчившись, як-от сидять менші перед старшими. Розмову розпочав пан Хоцінський. Він говорив по-українській, але вимовляв слова якомсь на польській лад. Українське и він вимовляв як польське у або великоруське ы. Наші голосні й суголосні літери в його виходили такими твердими та шерсткими, ніби він ставив ь перед кожною. Уся мова його була якась туга, цупка, лемехувата.

— Як же вас, о. Хведор, бог мыльуйе! як живъетъе ви з дитками. Як ваше здоров'я?

— Спасибі, — так само, як і ваше, — не вменшай, боже!

Усі осміхнулись.

— Здається, насилу свое здоров'я носите? — додав о. Хведор і зареготавсь.

— Ой важке, важке мое здоров'я, нігде правди діти: аж зайве! — одказав Хоцінський, держачись обома руками за живіт.

— Мабуть, не погано жилося на віку, коли надбали од безклопінтя такого зайвого здоров'я! — промовив о. Хведор, поглядаючи на його скоса.

— Ви б уже й не питали один одного про здоров'я, — вмішалась матушка.

— Що ж доброго начитали ви в вашому «Сині отечества»? — спитав пан Хоцінський після недовгої розмови то про се, то про те. — А я от приніс вам знов кільки номерів «Вести». Сказати вам, панотці, правду, ви не знаєте, що є в російській літературі кращого й цікавого, і читаєте не знати що, сказати по щирій правді. І між росіянами, бачу, є вже люди — як люди, і розумні, і просвічені, котрі гаразд втямили, яке становище справи в нас повинно бути найкраще. От дивіться! яка невеличка оця газета, а яка правдива!

Хоцінський розгорнув листок газети і почав водити очима за стрічками.

— Нарікають на нас, на поляків, — промовив далі Хоцінський, — буцімто тільки ми встоюємо в письменстві за панство. Дивіться! Ось пише те саме таки ж руський і либонь думає трохи-трохи не так, як і ми! Пішла оце в вас ніби пошесна мода на мужиків, а панам ніби на світі й місця вже нема! А коли сказати ширу правду, то тільки пани поробили все, що є на світі гарного й доброго: їх розумом та хистом стоять царства, процвітають науки, процвітають фабрики, живе сам мужик. А мужики тільки те й робили, що пили в корчмах горілку та орали, дбали про хліб, про шматок хліба та... лаяли панів. До чого мужик вартий? Тільки сіяти та орати! та панщину... чи то, правда, роботу чорну робити! Пани багато, без міри вартніші й здатніші за хлопів у всьому. А тепер дали їм волю, порозпускали їх; громада верховодить по селах; далі почнуть верховодити й над панами! Повигадували якісь вигадки: якісь земства, де мужик сидить попліч з паном. Це все я вичитав у «Вести»! По-моєму, хто до чого родивсь, до того й берись, — «як не піп, то й не микайся в ризи»; всьому дав господь своє місце в світі. Одним треба панувати, другим покорятись, треба ж комусь і мужикувата. Не можна бути всім панами, — не можна бути всім і мужиками! Що сам господь звелів, те й повинно бути.

— Коли ж то звелів таке диво господь? — спитав о. Хведор.

— Воно не велів-таки господь такими словами, але, бачте, в біблії.

— В якій же то біблії? хіба, пане, в вашій, бо в нашій нічого такого немає, — промовив о. Хведор, сміючись. — Чому ж і з мужика не може бути і вчений, і купець, і чиновник?

— А нехай бог милує! — крикнув Хоцінський. — Що створив господь, те не зміниться.

— Але ж господь створив тільки голого Адама та Єву і не створив ні шляхтичів, ні мужиків.

— Які-бо ви, о. Хведор, чудні, їй-богу! А ще й духовні, і просвічені! Ви знаєте, що не все бог написав у книгах, але є ще на світі і філософія...

— Це якась чудна філософія!.

Подали чай. Серединському, мабуть, остогидло слухати таку розмову, ті старечі теревені. Він узяв свій стакан і пішов до другої кімнати до панночок. Старі самі zostались в світліні.

Заговорили потім про господарство, про врожай, про буряки, про робітників. Пан Хоцінський звернув розмову на те, що колись-то було добре: всім панам, і духовенству, і навіть мужикам, як мужики були панщанні.

— Мова мовиться, як кажуть, — промовив Хоцінський, — а ми з паном Серединським до вас, о. Хведор, і в гості прийшли, і за ділом. Я знаю, що о. Моисей — ваш приятель, і буду і при йому говорити щиро й прямо. У нас — молодий, а в вас, о. Хведор, молода напоготові. Старша дочка ваша і гарна, й здатна, й добра, і до всього степна, хазяйновита, а пан Серединський, як бачите, хлопець пристойний, здоровий, розумний, а до того незабаром буде на другій половині Нестеринець в мого сусіди, поміщика, економом, як вибуде рік старий економ. Сказати вам правду, Серединський, коли тільки схоче шануватись та не лінуватиметься, то чоловіком стане, бо він хлопець дуже розумний і до всього придатний. Ви знаєте, що ми близькі сусіди, що я вам не ворог, зла не мислю ні вам, ні вашим дітям. Коли воля ваша, хліб наш приймайте і дітей заручайте. А як ні, то й ні. По чарці, та й додому!

— Цебто ваша мова мовиться про старшу мою дочку, — промовив о. Хведор.

— Еге, — одказав пан Хоцінський. — Чого їй сидіти та хліб батьківський збавляти, коли вона буде щаслива і за Серединським?

Хоцінський знав, що сім дочок сиділо на шиї в о. Хведора і богослови вже навіть обминали старших дочок.

— Про мене, — одповів о. Хведор. — Але ж треба передніше жінки й дочки спитати. Коли в їх згода, то про мене хоч і поклони бити. В мене дочок — хоч на продаж!

— Та молоді вже давно згодилися! — промовив Хоцінський, — я вже за те добре знаю.

— Піду пораджусь із своєю старою, — потривайте трошки, будьте ласкаві, — сказав о. Хведор і вийшов до другої хати.

— І не говори! — промовляла стиха матушка в третій хаті, — не дам я своєї дочки за світського! Підождім трохи, може, хто навернеться, може, ще хтось трапиться.

— Нічого нам богословів ждати! Вони сватаються, де сотнями пахне. А які наші достатки, який наш засіб, про те знають усі. Хіба ж мало богословів перебуло в нас. А чи спитав хоч один? Не оддамо дочки за Серединського, то дамо за дяка. А по-моєму, лучче йти за панка, ніж за дяка. Все-таки буде Ганя пані, а не дячиха.

— Боже ж мій! Але ж вона буде не духовна! Наш рід споконвіку увесь духовний, одна Ганя наша одрізниться. Та ще якої він віри?

Очі одразу зайшли сльозою в матушки.

— Про віру — хто його знає! Він, здається, і нашим і вашим, і до костьола і до церкви. Даваймо дочок, поки женихи трапляються, бо потім і таких не стане.

— Як хоч Ганя сама каже, що їй не йти за богослова. А мені жаль. Першу дитину видаємо, та й то бог зна як, — за якогось ляшка чи недовірка.

Матушка залилась слізьми і не змогла далі слова промовити.

— Будуть люди нарікати на нас, — промовила далі мати, втираючи сльози хусточкою. — Буде Ганя нещаслива, — скажуть, що ми втопили свою дитину. Коли б же він був хоч добрий! а то хто його знає, що воно за людина. Я — мати своїй дочці. Чує мое серце щось недобре. Чи щаслива ж буде вона з ним, з чужим родом?

— А хто ж його вгадає? Якби пак знаття, що колись буде! Правда, і панки бувають добрі люди, а він таки не цурається нас і нашої церкви. Боже їх благослови! Між ними є любов; а де любов, там і щастя. А хіба ж ми не були щасливі, хоч були обое вбогі?

Цими словами матушка трохи вгамувалась і заспокоїлась. А о. Хведор пішов сповістити пана Хоцінського, що од старих жадної притичини немає.

Як горлиця за дітками літнім вечором в лузі жалібно вуркоче, — так рідна мати перед заручинами за дочкою молодою плаче та сумує.

— Йди, дочко, коли твоя добра воля! не силуюмо тебе. Коли будеш щаслива, дякуй своїй долі. А як будеш сльози лити, весь свій вік тужити, не нарікай на мене, не нарікай на батька. Чи я ж не мати своїй дитині? Чи я ж не бажаю, господа не благаю рано й вечір, щоб мої діти були щасливі, хоч і не багаті? Чи я б тебе, моя доню, не озолотила? Чи я б тебе не оддала за богослова, якби сила моя, якби воля моя!

— І тепер я за тобою плачу, — промовляла мати, обнявши Ганю, — і тепер боюся дати тебе в чужі, небезпечні руки! Лучче б я тебе під шум пустила, ніж мала отак видавати! Будеш, Ганю, безталанна, — не кляни, серце, своєї матері!

Як зозуля в зеленім лузі веде перед між галочками, — так молода зговорена виходить на заручини з молодими сестрицями.

Обсіли сестри, як галочки, навкруги всю світлицю. Зацвіла світлиця о. Хведора дівочими личками та все чорними очима та чорними бровами, як горідчик цвіте навесні. Сама Ганя, повна й здорова, була схожа на рослину, що виросла на добрій вогкій землі, поливана дощем, завсігди освічена сонцем.

Молода, кажуть, все буває гарна; гарний пуп'янок між зеленим листом, але краща квітка, як розгорне свій увесь розкішний лист й розпустить навкруги себе пахощі.

Ганя сиділа коло молодого в повній дівочій красі, як маківка раннім ранком, що тієї ж ночі розвилася з пуп'янка. З її лица ще не сплили ті рум'янці, що виступили при однім слові хлопця-чорнобривця: «Чи будеш ти, мила, навіки моєю?»

Мати сіла проти своєї дочки і очей з неї не зводила.

— Брови твої, серце доню, брови чорні! кому ж ви достається? чи другові, чи ворогові? чи долі, чи недолі? Не почорнієте ви в розкоші, — коли б же ви рано не злиняли в нужді?

Взяв жаль серце матері.

Пан Хоцінський блискотів сірими вирячкуватими очима на молоду, на молодих її сестер, як той вовк, що залізе до овечок у кошару. А Серединський сидів поруч із молодю гарний, молоденький, наче той місяць на підпівні. З-за стола виглядали його очі тихі, густі кучері. Його раде лице повсякчас світилось і блищало веселістю, мов у хлопчика, тоді як його або похвалять, або по головці поглядять, або дадуть дуже доброго гостинця.

Один о. Мойсей сидів похнюпившись. Невесела думка лежала в його на серці! «От мені ніколи не доведеться видавати дочок заміж, женити синів?» була в його така думка. Поглядав він ласкавими очима на молоду, теплим поглядом на чужих здорових гарненьких дівчаток, а його серце занило якомсь. В йому прокидались батьківські почування, заворушилась потреба любові до дітей, невгамонна потреба щастя великого, хоч і неспокоїного та болячого, — мати й годувати дітей, тішитись і піклуватись ними, а потім видавати їх заміж або женити. І заздрісне йому стало чужому щастю, навіть чужому клопотові.

Всі сиділи і більше думкою думали, ніж говорили. Буває час, де потрібніше красномовне мовчання, ніж говірке слово. О. Хведор, по своїй удачі, був незугарний наладити мову на тон дуже поважний, не жартовливий і теж мовчав.

Коли це з другої кімнати одчинились двері. У світлицю вступила стара бабуся, одягнена чепурненько в білу сорочку, в чорну спідницю з червоними квіточками і

зав'язана чорною хусткою. Поцілувавши о. Мойсея в руку, вона хотіла приложитись і до руки Хоцінського. Він не дав руки, бо при людях пани й панки не дають руки цілувати. Бабуся принесла в руках килим і почала розгортувати в кутку перед образами. Всі встали. В молодих запалились щоки. Мати не вдержала сліз, як молоді стали на килим і почали бити поклони, їй здалось, що дочка вже ступила на хистку кладку, звідкіль от-от посунеться в шум. Всі сестри, дивлячись на матір, і собі поскривлялись.

О. Мойсей прочитав тихо молитву, його голос тихий, з недужих грудей, тремтів од жалю. З-за дверей виглядала бабуся й дівчата. Побили молоді поклони, поцілувались із старими; Ганя поцілувалась зо всіма сестрами і з бабусею. Пан Хоцінський надувся, вирівняв спину, щоб наддати собі ще більше поваги; його живіт страшенно випнувся, як здоровецький гарбуз, що часом на продиво вродить у городі між меншими.

Та ж сама бабуся ввійшла в світлицю і винесла на підносі пляшку вина й чарки. Всі побачили, що церемонія скінчилась, і почавсь звичайний час. Всі тихо загомоніли; сестри почали пошепки розмовляти; молодий почав тихо балакати з молодю.

Побрали чарки в руки.

— Тепер, Ганю, так, — промовив о. Хведор, взявши чарку, — або пан, або пропав! Будьте ж ви щасливі вдвох у парі, як і я щасливо ізжив свій вік. А ви, Іване Станіславовичу, жалуйте мою дочку, коли берете клопіт на себе, а то ще як схочу, то й одніму її.

— Годі вже тобі жартувати! І тут не обійдеться без жартів, — промовила матушка. — Пошли, боже, вам з неба чого тільки треба! Дай, боже, вік довгий і щасливий! — приказала Марія Василівна до чарки, втираючи сльози.

— Де ж ви, паничу, будете священиком? — промовила сміливо бабуся до молодого. Вона вигляділа всіх дітей о. Хведора, і молоду — Ганю, і була своєю людиною у господі, а дітям навіть здавалась близькою родичкою. — Чи далеко завезете нашу панну? — спитала бабуся.

Всі засміялись.

— Я не буду священиком, — одказав Серединський, почервонівши на лиці.

Бабуся очі витріщила:

— То наша Ганя не буде матушкою? — спитала вона в Марії Василівни.

— Не буде, Мотре.

— А чим же вона буде?

— Вона буде пані.

— Ох мені лихо! Нехай бог боронить! — прохопилась стара, й сама не зоглядівшись. — Ви, паничу, лучче таки вистарайтесь на священика.

О. Хведор кивнув бабі, щоб вона йшла собі до пекарні, не соромила панів.

А тимчасом у дбайливої господині-паніматки вже й обід постиг. Вона попрохала всіх у столову кімнату до обіда, а бабуся розказувала в пекарні, що їх Ганя не буде попадею. Пішла про те поголошка по селі; загомоніли молодиці. І не раз, зустрічаючись з Ганею, благали її добрі люди не йти за пана, а дождити священика.

Тижнів зо три зоставалося ще до весілля. Тижнів зо три безперестану чути було весільні пісні щодня і щовечора до пізньої ночі в кімнатах в о. Хведора. Як ті пташки навесні, виспівували наймички в пекарні. А в покоях шість сестер Ганиних, готуючи сестрі виправу, перегукувались з наймичками, наче соловейки в гаю. А до їх голосів прилучала б молода свій голос, як та горлиця:

Заручена ти, Ганнуся,

Зарученая,

Та подала свою руку

На заруку.

Ручко ж моя білесенька

У батенька! А чи будеш така біла

У свекорка?

— Коли б уже, Ганю, ти швидше йшла собі заміж! — сказав батько, сміючись. — Так накричали, наверещали мені вуха своїми піснями, аж в голові гуде. Піду в клуню, ляжу, думаю одпочину, а там під повіткою наймички коноплі тіпають та вищать так, що й спати не можна. А тут в хаті дочки голосять і горло ім не заболить!

А тим часом, як в одній кімнаті весела молодість пісень співала, в другій хаті клопотлива старість раду радила.

— А яка твоя думка, паніматко? — спитав о. Хведор у жінки. — Я не думаю справляти такого бучного весілля, як наші батюшки скрізь справляють.

— А що ж ти думаєш? — спитала матушка, здивувавшись.

— Я те думаю, що не запрохуватиму гостей на весілля білетами. Попрошу о. Мойсея, та твого брата, та свата Хоцінського та й годі. Накажу молодому, щоб музик не наймав, коли то ще е за що найняти. Ти знаєш, які наші достатки, які наші засоби. Лучче дамо дочці ті гроші, ніж маємо витратить на весілля. А то наїде гостей трохи не з усього світу, і втрачайся на сотню або й на дві карбованців! Воно таки якби дочка йшла за богослова, то не жаль було б і заходу! А цей латаний зятьок нехай пробачає.

— А хіба ж весілля справляється для зятя? Чом же не для дочки та й не для нас?

— А хто ж їй винен, коли вона не йде за богослова!

— Хто ж більше, як не отець-мати! Якби ми були багаті, не сиділи б паннами й досі наші дочки. Першу дитину видаємо, та й то не по-людській. Яке вже те весілля буде без музик? Скинеться трохи на панахиду... І дочка жалкуватиме. Скаже: випихнули батьки з хати, навіть весілля не справили.

— А хіба ж їй легше буде, як випхнемо з музиками та танцями?

— Що ж скажуть люди, гості?

— Які гості? — крикнув о. Хведор.

— А ті, що наїдуть!

— Я ж їх не проситиму!

— Наїдуть вони й самі, не прохані.

— То що ж? Воріт я не запру. А хто приїде, то й так поїде!

— Добре, їй-богу, добре! Та нас же осудять, обговорять кругом! А в нас діти, та ще й дочки! Не останню дочку видаємо заміж. Отам шість сидить.

— Еге-еге! Осудять! Матері їх ковінька за це! Сім дочок, та це випадає сім весілля. Клади по сто карбованців, то й сімсот буде. А треба ж і до дочок щось прикласти! Не здобріють же вони бучними весіллями та музиками. Нехай гості дулю з'їдять, як понаїжджають. Не здивують, коли я їм дам по шклянці чаю та сяку-таку закуску. А вже там тих цукрових пірамід, тих вин шампанських... то за це нехай вибачать. Я б сам пожививсь таким добром, якби пак було. Дочки, правда, шкода; «але шкода, та не вигода!» як кажуть в приказці.

— Про мою честь! — одказала жінка тихо, пересвідчена в правдивості слів свого чоловіка.

— Ти знаєш, що в нас грошей біг-ма! Коли б одягти дочку, не випустити босою й неодягненою. А то виходе в злидні, та ще й з готовісінькими злиднями! Потім буде соломою топити, горшком воду носити та згадувати бучне весілля. Ти мені там не дуже напікай та наварюй! Я тобі на це й грошей не дам.

— Про мене! — сказала матушка, вийшовши до другої хати.

А в другій хаті панни, нічого про те не відаючи, виспівували веселих пісень, марили веселими думками про весілля, про тих паничів, що понаїжджають на весілля, про танці та музики. Кожна панна вже заздалегідь міркувала, як би вбратись до лиця і по моді, і як зачесатись, і чим заквітчатись, щоб заповнити серце будлі-якого богослова. Тільки й мови було в їх, що перелічували гостей паничів і панночок, котрі мали понаїжджати на весілля.

Перед самим весіллям, у суботу вранці, затихли весільні пісні. Панни ходили, мов неживі, порались, як сонні. Одна насилу володала руками, прасуючи залізком сукню, друга чесала косу і спересердя рвала свій гарний волос. Навіть маленькі сестри ущухли й не щебетали, а молода сиділа невесела, поклавши руки на колінах. Всім стало відомо, що о. Хведор не звелів справляти весілля, напрохувати гостей, — всі знали, що й музик не буде. Всі надії на веселі танці пішли марно.

Одна тільки матушка частенько бігала до пекарні і крадькома шепталась з старостихою. В надвірній хаті, що стояла коло комори, вона готувала печене й варене, бо таки сподівалась багато гостей.

Коли це в хату вбіг о. Хведор. Лице його було неспокійне, його очі виявляли таку тривогу, переляк так очевидячки малювався на його обличчі, що всі в хаті ніби заніміли. Всім здалось, що в хаті або пожежа, або злодії шкоду зробили.

— Еге, в нашого дяка недавно шив Борух? — спитав він у матушки.

— Не знаю, — одказала матушка, не знаючи, до чого б тут стосувався Борух.

— Пошли наймичку до дяка спитати! та швидко! швидко! То-то я пам'ятаю, що бачив отого хирного Боруха! От тобі й на! Таки сховались ми з своїм весіллям! Таже ж він оце продзвонить на всю губернію про весілля! Бідна моя головонько!

Прибігла наймичка і розказала, що Борух і справді шив дякові каптан оце недавнечко і поїхав того тижня десь-інде.

— Так і єсть! Ганя вже була заручена! — промовив о. Хведор. — Пропаща справа! Тепер Борух, як сорока на хвості, рознесе по всіх усядах про весілля!

О. Хведор взявсь обома руками за голову і, замість бідкання, дрібно й весело зареготався. Заклопотане лице знов ніби вияснилось од сміху, як вияснюється

надворі літом сонце після наглого дощу.

— Радійте, діти, — весілля буде! — крикнув о. Хведор до дітей.

Заворушились дочки, як пташки, завештались по хаті, прибирали й витирали. Знов разляглась пісня. Пооживали панни. А всьому тому був винен Борух.

Той Борух був «духовний» кравець; їздив по селах і шив священикам та дияконам ряси й каптани. По всьому повіті сливе він знав усіх батюшок і матушок, знав усіх попівських дітей, усіх дочок, навіть скільки котрій років. Знав він про всі хатні пльотки, де про що і про кого говорилось, переносив усе те далі, посердив не одну сім'ю з другою. Жадна газета, жадна пошта не переносила так швидко звісток з одного краю до другого, як язик Борухів. Жидівські кагали, ярмарки ставали йому замість телеграфів; широко він розкидав звістки про крайове духовенство. Всі знали Боруха, навіть годили йому, щоб часом він не наговорював чого на дочок. Зате ж і Борух не знав міри своїм витребенькам, де було шие. Давай йому і нового горшка, і свіжих яець, і меду, і коржів з питльованого борошна, і курчат, і молока, — так було канючить хирний Борух.

Не трудно собі тепер зміркувати веселість дочок о. Хведора. А його не дуже-то любив Борух за його глузування з жидів.

Тимчасом о. Хведор, підобгавши поли каптана, тихенько сам почимчикував поза клуню, поза стіжками до старости і вирядив його до містечка за горілкою, за винами та ромом. А матушка ще частіше вешталась із покоїв до кухні, частіше шепталась із титаркою, панни ще швидше заворушились по покоях. Вже й смеркло, вже й ніч настала, і другі півні заспівали, а світло не згасало в кімнаті в паннів. Там коло двох дзеркал товпились веселі дочки о. Хведора, одна одній завиваючи кучері. А тиха розмова про сусід, про паннів і паничів далеко одганяла сон од чорних очей.

Одна молода сиділа, не мовлячи й слова.

— Чого ти, Ганю, така невесела? — питали сестри. — Чи тобі молодий не до вподоби, чи тим, що сама бідна та за бідного йдеш?

— Ой, сестриці! І Ясь мені сподобавсь, а бідність, здається, вже на роду мені написана, — і дома не зазнала я розкоші. Тільки як подумаю, що я останній вечір

духовна, а завтра, як звінчаюсь, я вже стану світська, то так мені стає чудно, так чудно, аж страшно! Мені здається, що я стану або другою зовсім людиною, або поламаю віру... Всі мені змалку говорили, що я буду духовна, піду за священника.

Швидко й світло згасло; поснули панни тонким, чуйним сном, а більш того — дрімотою, пополовині з мріями. Остання заснула матушка: до півночі молилась вона перед образами, прохала в бога щастя-долі своїй першій дитині.

В неділю по обіді похажали дочки о. Хведора по хатах, повбирані в найкращий убір, який тільки знайшовся в скринях Марії Василівни. Старші панни скося поглядали в дзеркало на свої талії, на білі та рожеві сукні, на вінки з зеленого свіжого барвінку, що краще од усяких квіток приставав до їх чорних кіс, до чорних брів. В кімнаті все було налагожено до вбирання молоді на вінчання: біла сукня, білий вінок з троянд, букети зеленого мирту. Як рій, вилися малі сестри коло того убрання, оглядаючи його з усіх боків, неначе якесь диво.

Почали з'їжджатись прохані гості: о. Мойсей з жінкою, брат матушчин, один старенький батюшка, що просили його вінчати молодих. Швидко потім вступив у хату і пан Хоцінський з молодим. О. Мойсей убрався в нову рясу з претовстої вовняної матерії — баракану, що стояла лубом на його сухорлявій постаті, спадаючи рівними негнучкими фалдами, ніби дошками. Пан Хоцінський укрив свій живіт і груди якоюсь дорогою, але чудною матерією з лапатими квітками і трохи скинувсь на здорове ліжко, прикрите квітчастим укривалом. Господар убравсь у найширшу рясу, а молодий причепурилась, мов лялька. Ніхто б в світі не подумав, що то пана писаря підписар.

Подали чай, переговорили, що треба було, і замовкли. Поввіходили панни, посідали... Знов погмоніли трохи і знов замовкли... Вечір наближавсь, а гостей не було. Пан Хоцінський позіхав, шулився на канапі, його очі заснітились, аж налились кров'ю. І о. Хведор позіхав і схилявся дуже часто на бік. Панни засумували та все поглядали на вікна, чи не котять гості з гори у двір. По дорозі не видно було ані конячки, ані візка. Вже панни поокривлялись, сподіваючись, що не буде ні гостей, ні музик. Молодий та молода сиділи, похнюпившись. Матушка засмутилась, що дурно тільки пекла й варила, а гостей нема. Навіть о. Хведор жалкував, що не ідуть гості тоді, коли людський звичай велить їм бути, — тоді, коли всього було наготовлено доволі, понаварювано й понасмажувано.

Аж ось наймички принесли звістку, що на Палявиківському кутку гості позаймали всі людські хати, стали в дяка, паламаря, навіть в проскурниці.

Панни загули в хаті, як бджоли, подразнені медом. Молода повеселішала. І їй хотілось вийти до вінця не самотньо, а з веселими подругами, з музикантами, з проводом гостей. А молодий поглядав та поглядав на двері, неначе чогось сподівався.

Загуркотіло по дворі; собаки загавкали. Всі кинулись до вікон. З гори окотилась велика повозка і стала перед порогом, а за нею друга й третя. Повозки були повнісінькі. З їх почали вилазити панни, паничі, матушки, батюшки. Панни в'їхали в двір вже повбирані по-бальному.

Не встигли повозки од'їхати од порога, як у двір улетів здоровий старий фаєтон і зрозгону трохи не штурхнув дишлем у передню повозку. За фаєтоном летів знов фаєтон, а за ним три нетичанки, а за ними новий, гарненький фаєтончик з баскими кіннями. Потім потяглась ціла валка повозок, нетичанок усякого фасону і всякої масті... Все те приїжджало й од'їжджало, даючи місце новим гостям. В повозках було повнісінько гостей, — батюшок, матушок, паннів, паничів, ляшків, навіть кілька німців з сахарні. Гости, знайомі з хазяйською сім'єю, понавозили з собою незнайомих і тут тільки перший раз знайомили їх. Деякі зовсім незнайомі приїжджали на весілля просто самі. Швидко потім все подвір'я і півгорода було заставлено повозками всякого фасону і старомодними чудними фаєтонами, здоровецькими, старосвітськими, перекупленими у панів. Скрізь стояли нетичанки, шарабани, дуже чудні, схожі на коліщата скрині. Всі хати о. Хведора сповнились гістьми, що й протовпитись було трудно. Якийсь батюшка аж з другого повіту, товариш о. Хведора по семінарії, перечувши через Боруха про весілля, приїхав з цілою сім'єю. Семінаристи, ідучи до школи, звернули в дороги на весілля цілою валкою... Гости було сила!

О. Хведор тільки стояв, розпростерши руки і приймаючи обіймання і цілування, хто його знає й од кого!

— А що тепер будемо робити? — говорив о. Хведор жінці, викликавши її до кімнатки. — Чим будемо приймати гостей? Де візьмемо музик? Чи не наготувала ти чогось на вечерю?

— А ти наготував? — промовила матушка сердито. О. Хведор замішався, і матушка чогось замішалась.

— Я знала, що без гостей весілля таки не обійдеться, хоч ми їх не напросювали багато. Де вже пак! Аби зачули десь весілля, прийдуть і непрохані. Хоч сердься, хоч ні, а я звеліла забити рябого бузимка, заколоти чорного кабанця та трое підсвинків, зарубати п'ять індиків, зарізати п'ятеро гусей, курей, качок...

— Хоч сердься, хоч ні, а я купив десяток відер горілки, вин, рому...

— А на нечистого ж ти накупив тієї горілки такого багато? — крикнула матушка.

— Хто її вип'є?

— А я, коли гості не доп'ють! Добре, бач, що весілля трапилось... Але навіщо ти збавила назимка, не спитавши в господаря? Адже ж з його був би через кілька років гарний віл!

— Бо я здала, що гостей треба приймати! Не останню дочку видаємо.

— Отак же само і я знав, що не останню дочку видаємо, та й вгилів ціле барило горілки, щоб не сором було перед гістьми. Не доп'ють гості, то буде моя частка. Не з'ідять гості назимка, про мене — доідай собі і назимка, ха, ха, ха!

Коли тут несподівано музики вдарили якогось дуже веселого марша на привітання.

— От тобі й музики є! — промовив о. Хведор. — Зятьок таки попіклувався музиками. Мабуть, заставив десь в жида останню сіртучину. Не хотів я справляти бундючного весілля, а воно таки само справилось! ха, ха, ха! Ходімо ж та погуляймо! Біс там бери і твого бузимка, і твоїх індиків! Час виряжати дітей до церкви.

Молода вже вбралась до вінця. Вся в білому, вона була прехороше убрана та гарна, як біла лелія. Нова сукня стиснула її повне викохане тіло. Густий серпанок, спускаючись трохи не до долу, закритий її повний стан, не перетягнутий, не змучений давлячими корсетами. Між усіма паннами найкраща була молода. Як зірниця з зіроньками увечері зійшла, так молода, убрана до вінця, з подругами вийшла; як гарний місяць на підповні на синьому небі, такий гарний був Ясь між усіма паничами. Його лице, біле, делікатне, з червоними устами, аж ніби дихало щастям.

— Гарний твій зять, хоч і не дуже чиновний, — говорили батюшки о. Хведорові.

Музики заграли жалібну українську думку, ту думку, що може зворушити найтвердіше серце, захмарити найвеселіше чоло і навіяти згадування про страту якогось щастя, якогось добра... Під грання музик молоді посувались ік столові, де їх ждали батьки з образами. Поважна година, смутний голос музик зігнали звичайну веселість з лица о. Хведора і наддали його голосові жалібний тон. Матушка залилась слізьми; а за нею молода, за молодю всі сестри. Смуток молоді звернув увагу всіх гостей. Жадне прохання близьких приятельок не вгамувало її сліз. Дами почали шептатись. Всім здалось, що її присилувано йти заміж; всі знали о. Хведора, як не дуже таки м'якого батька.

— Чого ви так плачете, Анно Хведоровно? — питали її подруги.

— Як же мені не плакати, коли як гляну кругом, усі тутечки духовні, всі духовні, одна я одрізнена одусіх, як скибка, — мов чужа. Музики згодом вдарили веселого марша. Молоді сіли на повозку. Вже стемніло надворі, як поїзд рушив до церкви. Свіжий вітрець швидко обсушив сльози молоді, а ясні зорі розвеселили її очі, звернуті на прехороше лице молодого, на його чорні кучері. Зглянулись вони — і молоде серце молоді швидко втихомирилось. Не гіркі то сльози молоді! то не пекучі сльози, що висихають од погляду милих очей, од щирого кохання!

Вернулись з вінчання; як слід по звичаю, випили за здоров'я молодих; потім напились чаю. Музики весело награвали до танців. В невеликих кімнатах було тісно й душно од великого натовпу гостей. Боярин насилу розіпхав гурт, щоб серед хати поставити молодих до першої кадрилі. Всім паничам хотілось танцювати, аж жижки трусились. Вся молодіж пішла разом у танець.

Але все крутилось, вертілось трохи не на одному місці, штовхало одне одного ліктями, спинами, наступало на ноги. Вже було розідрано кілька суконь на паннах, вже не одна гірлянда на голові потерлась на потерть — як хтось покликав музик у велику надвірню хату. За музиками посипались всі паничі, молоді матушки, котрим ще не одпала охота до танців.

На подвір'ї о. Хведора стояла опрічня надвірня проста, здорова хата для челяді. Зимою там сиділи наймити, а влітку заганяли в присінок качки та гуси. Не гадаючи за весілля, о. Хведор і забув про неї. Зате ж не забули про неї його дочки та жінка. Там матушка готувала крадькома забитого бузимка та кабанця.

Панни заслонили опонами та килимами піч, вимазали, вичистили хату, причепурили й прибрали, чисто обвішали стіни й вікна кругом гірляндами та вінками з дубового листу, з зеленого моху і з огороднього зілля, гвоздиків, та чорнобривців, та ласкавців, ще не поморожених досвітніми холодами. По кутках і на печі вони поставили зелені соснові гільця, уквітчали їх калиною, чорнобривцями, пучками зернистих дорідніх колосків вівса. Коло сосон понаставляли вазони олеандрів і інших хатніх квіток. Навіть на стелі якось приметикували причепити до сволоків гірлянди! То була найвеселіша робота в паннів перед весіллям; робили вони її крадькома, потай од батька, позаслонявши вікна од двору.

Освічена веселим світом, біла, просторна хата з повбираними стінами, з лавками навкруги, позастелюваними нерозрізаними рушниками, привітно прийняла в себе гостей. Музики сіли за опонами коло печі; а двоє малих музик з великими басами витеребились аж на піч під саму стелю. Швидко потім задрижали шибки в вікнах, застугоніла хата од танців. Сповнились надії й мрії дочок о. Хведора! Переважила весела молодіж, пішла марно лиха рада клопотливої старості!

— Де ж оце у вражого сина ділись музики та танці? — спитав о. Хведор, не чуючи в третій кімнаті гаму й стукання закаблуками.

— Пішли в надвірню хату, — одказав йому хтось. — Там грають і танцюють.

— В курятнику! — крикнув о. Хведор. — Ха, ха, ха! Мої кури ще зроду не гуляли на весіллі! Нехай же таки побачать весілля! А ходім, панотці, що там за диво діється в курятнику! Бігай, паничу, возвісти там, що, мов, старі йдуть танцювати! — крикнув він до якогось панича. — Мерщій бігцем!

Хлопець побіг, а за ним рушили батюшки і старі матушки.

— Матушки! — крикнув о. Хведор, — беріть же мене під руки! Хіба ж я не архіерей на весіллі в своєї дочки!

О. Хведор насторочив руки. Дві немолоді матушки в хустках на головах, веселі та жартовливі, вхопили о. Хведора попід руки і повели через двір. Деякі батюшки вели перезву, несучи попереду в руках свічки. Якийсь дякон, що з ним о. Хведор цілісінький вечір перекидався жартами, вхопив його рясу ззаду і поніс довгі фалди в руках. Позаду висипали всі старі матушки, всі батюшки, все, що

зосталося в покоях, навіть наймити йшли слідком і пороззявляли роти, дивлячись на ту церемонію.

Темної ночі йшла та ніби перезва по дворі, тихо гомонячи. Всі паничі, побачивши жарт, стали рядками, неначе москалі, і крикнули «ура!» Музики заграли веселої метелиці, знаючи звичай старих. О. Хведор, з розставленими руками, з головою, закинутою назад, всунувся з перезвою в хату.

В одчинені настіж двері полився з хати хвилями світ на темний двір. Білі веселі стіни, білі сукні на паннах, зелені гірлянди та гільця надавали тому курятникові такий панський, незвичайний вид, якийсь празниковий, що о. Хведор і справді аж здивувався. Повна веселих молодих гостей, з свіжими молодими видами, повна зеленого зілля й гілець — та хата здавалась багато кращою од усіх покоїв о. Хведора.

О. Хведор вступив в хату гордо й поважно, по-архіерейськи, зирнув очима і не втерпів: зараз зареготавсь. Поважність не держалась на його веселому виду, у веселих очах і спливала, як вода.

— Отак — так дочки о. Хведора! — промовив він, — хазяйки, нігде правди діти. Я думав, що вони, заслонивши віконця од людського ока, цибульку перебирають або буряки скромадять та весільних пісень співають. А вони витурили моїх качок та курей...

— Дивись, брате, куди твої дочки позаганяли качки та кури, — промовила весела матушка, близька родичка його.

Вона одхилила ширму, а потім, присівши коло припічка, одслонила заслонку і посвітила в піч. О. Хведор так химерно присів коло припічка, передражняючи свою родичку, що всі в хаті покотились од сміху.

В печі в ринках та мисках покотом лежала посмажена цілісінька згряя курей, качок, індиків, гусей...

Знов усі засміялись голосно. Музики вдарили метелицю. Старі матушки порозганяли паничів і розпочали метелицю. А о. Хведор, ухопившись за голову, вертівся в крузі та промовляв: «ой, бузимки мої, кабанці, підсвинки, гуси, індики!!!»

— А барило горілки, а піввідра рому? — одказувала Марія Василівна, перекручуючись у метелиці.

Вже свінуло, вже й ніч минула, а танці не переставали, поки сам о. Хведор не порозганяв, жартуючи, паннів і паничів спати.

Другого дня, з півдня до вечора й до пізньої ночі — знов музики й танці! Нагулялися вволю дочки о. Хведора. Було про що згадувати на довгий час!

Не довго Серединський був писарем на економії. Після весілля зараз пан Хоцінський підставив стільчика старому економові на другій половині Нестеринець, що належала до другого дідича. Серединський став економом і недалеко завіз свою молоду жінку.

IV

В перше літо після весілля, одного літнього дня, перед обідом, сиділа Ганя перед столом проти вікна і чесала косу перед дзеркалом.

Передобідняний час — то був задля неї вільний час. Вона вже впоралась, поприбирала в хатах, наварила й напекла і почала вбиратись, дожидаючи чоловіка обідати. Немолода сільська панія за вбиранням богу молиться або наймичок лає, а молода веселенькі думи думає.

«Чи щаслива я тепер за своїм чоловіком? — думала Ганя, — чи плакати мені на свою долю, чи сміятись до неї? Чи нарікати мені, чи дякувати своєму таланові? Казала мені мати перед весіллям, плачучи: «Не йди, доню, за його заміж! Лучче б я тебе під шум пустила, ніж мала отак видавати!» Помилалась моя мати, що не згожувалась за милого заміж дати. Чи щаслива я з своїм милим?»

Обернула Ганя голову і зирнула допитливим оком по хатах, держачи в руках розплетену косу.

Кімнати були такі, як звичайно бувають на економіях. Дві кімнати були чималі, а одна була маленька. Через сіни була пекарня з комірчиною. Дім був не новий, але чисто вимазаний білою глиною, з новим непожолобленим, як буває на економіях, сосновим помостом, дуже чисто вишуруваним та вимитим. В покоях було просто й убого. О. Хведор не спромігся наділити свою дочку багатим приданим. В одній кімнаті стояло широке ліжко з подушками, а на стіні за ліжком висів не дуже новий килим домашньої роботи з червоними та зеленими квітками, невідомими в натуральній історії. Коло стіни стояла старосвітська скриня на коліщатах, обкована залізом, вся в червоних квітках по зеленому полі. А в першій кімнаті, що була ніби світлицею, стояла проста канапа з спинкою, прикрита килимом. Тільки шість нових стільців, покритих світло-синьою матерією, веселили чисту хату з білими, як сніг, стінами, з великими, чистими вікнами, і надавали горниці вигляд ніби панський.

Огляділа Ганя кімнати і зрівняла їх з батьківськими. Набагато кращий убір був і в кімнатах батьківських. Правда, в її думці майнув, як картина, гарний дім, як от вона бачила в панів, багатих священників або про який читала в книжках. Уявилася їй, ніби намальована на картині, гарненька м'яка мебіль, покрита рожевою свіжою матерією, а по стінах і по підлозі гарненькі килими з трояндами та гвоздиками; уявилося їй навіть велике дзеркало в золотих рамах, де її було видко всю — молоду та гарну. Майнули перед очима великі картини на стінах в золотих рамах, гарні завіси на вікнах... Швидко опам'яталась вона, аж засміялась сама з себе, що її думки мугнули так далеко. Не зросла вона в розкоші. Мрії про такі розкішні кімнати здались їй пустими.

«Роблю я й тепер, як і в батька робила, — пішла далі її думка, — та тепер працюю і для себе, і для свого милого. Задля його мені й робота не важка. Мені здається, що й та страва не буде йому смачна, що не я готувала своїми руками; і той поживок, і навіть той хліб не буде смачний, що не я своїми руками вчиняла, постіль буде тверда, що послана іншими руками. Робота мені не страшна».

А тимчасом глянула вона на свої руки. Од ліктя було тіло біле, як папір, а пальці зчорніли, поморщились, пошерхли, щиколотки стали горохуваті. Якій молодій панії не схочеться білих м'яких рук, та ще тоді, як їх цілують гарячі уста милого!

І знов неначе їй хтось показав на картині: сидить вона, як багата панія, убрана в багатий убір. Перед нею чудовий туалет в золоті та сріблі. В дзеркалі світиться, як повна троянда, її повне лице. В пекарні стукотять ножі, — кухарі обід готують. Лакей підносить їй снідання й чай. Слуг у покоях багато. Вони пораються і

прибирають, а вона сидить та тільки порядкує. Вона не встає рано з теплої постелі, спить досхочу...

«Ні, робота мені не страшна! Не звикла я до лінощів. Я б і не всиділа без роботи і навіть світом нудила б, хоч би в мене було і три наймички.

Не зазнала я в батька розкоші; я зросла, ввесь вік панянський звікувала небагатою. Більше я працювала, ніж гуляла. Невесело промайнув мій вік дівочий. Нічого мені нарікати на свою долю; не гірше мені — й не краще мені».

Веселий промінь літнього сонця, зелена вишня, що заглядала гіллям в вікно, біле свіже лице, чорні брови її, що виглядали, до неї з дзеркала — все те викликало веселі мрії, веселі думи. Вчулись їй, мов принесені вітром на променях сонця з зеленого саду, веселі музики, пісні; майнули перед нею танці, смішки, жарти, повна хата веселих гостей, хата висока, освічена і убрана квітками; потім майнули перед нею коні, баскі, високі, прудкі, з крутими шиями, як у лебедів; фаєтон критий, а в фаєтоні сидить вона поруч з милим, вертаючись, при зорях, полями та лугами додому з гостей.

Ганя кинула оком в вікно. На дворі проти самісінького вікна стирчав трохи не драбинчастий «богуславський» візок, простий, в одноконку, з голоблями. Подертий старий лубок, котрим був обшитий візок, висів, неначе подерті шматки старої одежі. На візку, в розкинутому сіні греблись кури, неначе в кублі. Сіно повстромлювалось в дірки. Ряба здорова свиня, зіпнувшись на візок передніми ракотицями, всунула голову в сіно, шукаючи поживку, тільки довгі вуха її теліпались.

«Не знати мені розкоші», — думала вона далі, заглядаючи в огород.

А там друга, сива свиня, прудка, як хорт, поралась коло картоплі, вивертала один кущ, хапала картоплину і зараз кидалась до другого хапком, користуючись часом. Наймички не було дома. Ганя вхопила кочергу, взяла пасмо недочесаної коси в рот і полетіла прожогом на огород і таки добре засапалась, поки вигнала свиню з огорода.

— Отаке щастя було і в батька! — промовила сама до себе Ганя, вертаючись у хату і дочісуючи косу.

Причесалась Ганя, наділа простеньку буденну сукню і оглядала себе в дзеркалі. Заткнула вона за косу червону макову квітку і викинула потім.

— Ні! краще я зав'яжуся хусткою попросту, як позавчора. Він же мене звав в жарти чудовою молодичкою!

Ганя вийняла з скрині здорову перську хустку, ще материнську, по білому полі з червоними, як жар, квітками й торочками, і недбало завертіла голову. Білий шовк чудово пристав до чорних брів, до чорних очей, до рум'яного лиця. Червоні торочки, що спадали аж на білу ший, не перемогли червоних, як калина, губів.

Сміючись до себе в дзеркало, вона наділа на ший товсте різане добре намисто. П'ять разків червоного намиста чудово приставали їй до лиця. — Любить мене чоловік, та й е за що!.. Не зазнала я розкоші, зате ж зазнала кохання. Коли б же швидше йшов милий обідати зо мною!

Немає там справдішнього горя, де панує щира, гаряча, за все надаряюча, щастям наділяюча любов!..

Пішла Ганя виглядати чоловіка, вийшла в сад і сад собою закрасила, по садочку похожала, а очима на веселий яр раз у раз поглядала.

А яр той був глибокий і не дуже широкий, увесь зелений, веселий, як рай. Одним кінцем він простягався до села, де на взгір'ї було видно веселі білі хати в садочках, де блищав проти сонця великий став з двома млинами, з високими вербами коло греблі. З-за гори виглядала церква трьома верхами, трьома хрестами. Другим кінцем яр йшов між горами далеко, далеко, доки не зустрівся з високою крутою горою, укритою до самого верху старим зеленим лісом, розійшовся перед нею на два боки двома рукавами знов поміж горами, обминаючи під самою горою чималий ставок, світлий, як око. Кругла, мов шпиль, гора, обквітчена лісом, мочила зелений поділ свого убрання в самім ставочку, а другий такий самий шпиль, одкинутий в тихій воді, висів униз, у синю глибоку безодню, звисивши зелене верхів'я столітніх дубів та лип. Вздовж по яру блищала смужечка синьої води між осокою. Попід горами були кринички — жолобки або плетянки при самій землі, під зеленими вербами. На однім узгір'ї того яру стояла економія, вся в зеленому саду, розстеленому по косогорі. По другий бік яру, на горі, між зеленими житами, стояла скарбова клуня, кошари і довгі, зчорнілі од дощу, скирти хліба.

Не на шпиль погляда Ганя, не на три верхи сільської церкви, що ніби плавали в легкім тумані проти сонця: поглядала вона на сірі верхи току, на чорно-жовті стіжки. Там коло робітників був її Ясь; звідтіля її око звикло стрічати милого.

Вже вона і по саду нагулялась, і квіток нарвала, та все на гору поглядала, а милого немає. Вже й квітки прив'яли в руках, сонечко з півдня звернуло, а милого немає. Вже Ганя втомилась, милого виглядаючи, а милого немає!

«Боже ж мій! що це з ним трапилось! Де це він забарився?» Засумувала Ганя за чоловіком, неначе він десь поїхав у далеку сторону, неначе він десь блукав по безкрайньому степу на безбережнім морі.

«Може, він поїхав до козаків-лісовиків, може, заблуdiv де в лісі, а там усякого звіра; а там же вовки і вдень нападають!»

Засмутилась молода Ганя, опустила руки. Пов'ялі квітки посипались з руки по траві.

«І страва перепріє та перестоїть в печі, — думала вона. — Лихо йому з чужою роботою! За нею і шматка хліба не з'їсть саме в час».

Од скарбового току летіли з гори три найменші сестри Ганині, як три ластівочки.

— Ясь обідає в нас, — крикнула здалеки одна щебетуха, — і казав, щоб ти сама обідала і не сподівалась його швидко, бо в нас гості.

«Не прийшов обідати... — говорить їй думка. — Може, я йому чим не догодила, може, недобре обідати варила, не приголубила його коли...»

— Ясь виїв аж дві тарілки борщу, а мама сміються та кажуть: мабуть, тебе жінка держить на голодному столі, — говорила далі щебетуха.

Знов задумалась Ганя, аж червоні торочки з голови звисились на щоки.

Сіла вона сама обідати. Страва в рот не йде; їсть вона знехотя.

— З ким же він там говорить? — спитала Ганя. — Може, розмовляє з гістьми, з якимись паннами?

— Зо всіма говорить, а зо мною найбільше. Він мені казав, що нема й в світі кращої од мене; що в мене брови, як шнурочок, оченята, як терночок, і поцілував мене, та так поколов мене вусами! бо в його вуси, як щетина...

І сама сестра побігла до дзеркала, роздивлялась на свої бровенята, лизала пальці і пригладжувала ними свої косенята.

Не стільки іла обід Ганя, скільки її сестри. Довго ще вони щебетали, забавляючись нарваними квітками та ляльками, а Ганя сиділа коло вікна та все поглядала на яр, на тік, на гору, чи не йшов її милий.

Вже сонечко спускалося над гай, як вернувся додому Ясь і застав Ганю засмучену коло вікна.

— Оце, як же я засидівся в батька! — промовив Ясь. — Приїхав о. Мойсей з жінкою, а я й забалакався з ними. А ти, серце, сама тут обідала? Вибачай мені, моя люба!

Лице її знов засвітилось, повеселішало.

— Червона ти калина в лузі, а не молодичка в хустці та в червонім намисті! — промовив Ясь, обнімаючи її.

— А я тебе ждала, в вікна виглядала! протоптала в саду стежку, по саду ходячи. Не кидай мене саму. Обід той мені не смачний, і день той невеселий, як тебе дома немає!

— Не тужи, Ганю! Якби воля моя, сидів би коло тебе і не оступався, та заprodаний час мій!

Посідали вони рядочком на канапі. Ясь взяв її за руку.

— Почорніла твоя рука од роботи, серце Ганю! Жаль мені тебе, що ти робиш задля мене, як наймичка. Достатки та засоби наші невеликі. Не треба було б тобі

йти за мене заміж!

— Рука моя почорніла, для тебе роблячи. А глянь он на себе, як ти запалився, для мене працюючи на полі!

— Ти, Ганю, молода. Невесело тобі самій літа молоді марно проживати на цім яру. Тобі треба веселих гостей, веселого товариства, музик, танців. Еге? А я небагатий: не зможу достачити цього та розважити твою молодість. Шкода мені тебе! Робота одриває повсякчас мене од дому, од тебе, гонить мене з господи.

— Цить вже! годі! — промовила Ганя, затуляючи своєю рукою його рот. — Ти оце передумуеш мої власні думки недавні.

— Що ж ти думала?

— Думала я багато і дійшла до такого кінця, що я щаслива і дуже щаслива, бо я люблю тебе, а ти любиш мене. Чого ж нам більше треба?

— Ходімо, Ганю, на яр та погуляймо. Ждала ти мене довго. Не піду ж я зате сьогодні до скарбу, щоб ти не нудилась.

Пішли вони через садок вздовж по яру, побравшись попід руки. Густа, неспашена трава плуталася під ногами, як найгустіше руно.

Вечір надійшов тихий та ясний. Яр увесь світився зеленою травою проти сонця, що пронизувало косим промінням лист трави і подорожника. Ганя і Ясь йшли й мовчали. Краса місця ніби одібрала од їх думи і розмову.

— Знаеш що, Ганю?

— А що?

— Поробимо, попрацюємо, доки молоді, а там, бог дасть, забагатіємо, зберемо грошеньят, візьмемо посесію або купимо десь поблизу хутір. Будемо якось хитрувати та мудрувати і таки добудемо того щастя. Адже ж люди з бідних поставали багатими. Раяли мені люди, щоб я брав тебе, коли хочу мати добру хазяйку. От я і взяв тебе; і щасливий кругом, тільки шкода мені твоїх білих рук.

— Годі вже, Ясю, з тими руками! Було брати будлі-яку польку, коли заманулось тобі дуже білих рук.

— Білі руки, певно, не принесли б мені стільки щастя... А коли зберемо трохи грошеньт, тоді матимемо більше слуг. Тоді я посажу тебе в убраній світлиці, одягну тебе в шовк та оксамит, не дам тобі взятись і за холодну воду, накличу веселих гостей, даватиму по наших достатках вечорки та бали з музиками, щоб тебе тішили гості молоді, щоб тобі школи було і нудитись. А настане зима, заглянемо і в Київ, накупимо всякого добра...

— Коли б ти знав, таке саме мені верзлось оце недавно; вранці, як я чесала косу. А знаєш, що розвіяло всі мої веселі мрії?

— А що, мое серце?

— Сива свиня! Насилу вигнала з огороду. Скаче через тин, як собака. Завтра загадаю людям стриножити.

— Кинь, серце, той клопіт хоч на цей час! Боже, боже! як би то нам удвох завоювати те щастя?

— Мабуть, ми будемо тільки думкою багатіти. Чи ми ж не щасливі тепер? Чи слід же нам нарікати на свою долю? Наша робота не геть-то важка. А чи мало ж на світі людей, що позавидували б нам?

— Хіба одні мужики позавидують, — одказав Ясь. — А чому вже мужик не позавидує?

— Хіба ж мужики не люди? Дасть біг лучче, — буде лучче; але й тепер непогано...

Повернула молода пара коло ставочка і пішла далі яром, поміж горами та горбами, укритими гаєм. Знов вони обоє замовкли. Невимовна краса того місця одібрала в їх думи й розмову.

Дивні українські яри гайові між невисокими та крутими горами та шпилями, між дубовими та грабовими гаями, що розкішно поросли на крутих покатах та

ребрах, на вершках гір та шпилів! Ще недавніми часами йшли тими ярами стави за ставами. А ліс, не спиняючись ворожою людською рукою, обсіяв, обсадив деревом усі гори й неглибокі долини. Тепер ті веселі ставочки, знать, уплили в якусь кращу сторону! На їх місці поросла тонка, як нитки, густа, як повісмо, зелена трава, услала яри і долини, мов килимами. Колись у веселі ставки заглядали з гір столітні дуби та граби, свідки слави козацької, а тепер їх унучата обступили рівною межею ті зелені яри. А більш того, що панська сокира без жалю облупила, обголила милі гори нашої України. І більш там тепер стирчить іжаком малоросла ліщина, колючі будяки, як волосся на сирітській миршавій голові, обскублене руками мачухи. Сохнуть наші яри, висихає наша вода, горять од сонця наші гори, гадиною висисає останню силу нашої землі наш ворог, без сліду ідять панські сахарні нашу благодать, наші «зелені діброви», наші «темні луки», що так любо виспівано їх у піснях.

Ідеш ярами, ніби чудовими покоями. Чи є ж в світі покої, кращі од тих ярів? Під ногами стелеться зелений трав'яний килим; по обидва боки йдуть стінами гори з зеленим деревом. На шпилях стоять дуби зубчастою стіною, розіславши міцне гілля з міцним листом по синьому небі. Над головою стеля з глибокого, безоднього неба, синього, аж темного. А по тій стелі не мальовані, а живі птиці перелітають з гори на гору: то ряба горлиця, то сивий припотень, то синя сиворашка; то перенизують небо низкою дикі качки, дрібно тріпаючи гострими крильцями, то пересунеться важкий бусел, простягнувши назад свої довгі, як ломаки, ноги.

В тихих закутках стоять там пасіки, гудуть там бджоли, пахне свіжим медом, гайовими квітками, свіжою травою, грибами. З дерева на дерево перескакують білочки. Сидить там пасічник з білою бородою, в білій сорочці, цюкає сокирою або дигає старечою ступою попід гаєм з тиквою по воду до копанки. І стежок там не протоптала людська нога. І тиша там, як в небі, як між зорями, не мертва, хатня тиша, а повна поваги, урочиста тиша спочиваючої природи. Тільки часом жалібно йде по гаю туркотання горлиці, проноситься луною по кільки разів цюкання сокири пасічника.

Не дивлячись на сонце, не лічачи годин, йшла молода пара довгим зеленим ярмом, що гадюкою вився поміж горами то направо, то наліво, то звивавсь на всі чотири боки світа. Яр кінчався узірєм між двома шпилями. На самому узірї між осокою блищала вода, а вище трохи під кущами ліски та калини, мов управлена в зелені рамця, блищала криничка в траві, обплетена лозою. Вода стояла чиста, як сльоза. Все дно, всі піщинки на дні було видно через воду. Вода була погожа,

холодна. Як нап'єшся, то аж поздоровшаєш.

— Втомилась я, хочу пити, — промовила Ганя.

— Ходім до кринички.

Поки Ясь шукав широкого, як сито, лопухового листу, щоб зачерпнути ним води, Ганя припала лицем до води, ставши навколішки і обпершись руками об землю. В криниці, наче в дзеркалі, між синім знадвірнім небом і синьою безоднею, з'явилося її свіже лице, її біла хустка, а червоні уста з води впилися в її червоні уста і цілували її довго, аж доки вона напилась води. Червоні торочки шовкової хустки полягли на кришталеву воду і, легесенькі, навіть не ввігнули води під собою.

— Втомилась я. Сядьмо на час під липою на взгір'ї та одпочиньмо.

Сили вони й замовкли. Почалась вечірня тиша в небі чистому на землі, в гаю. Дерево стояло, ніби кам'яне. Сонце зайшло за одну гору. По яру полягла густа тінь. Дно ярів зробилось темно-зеленим. А зверху на дубах та на липах тихо світило сонце, розкинувши своє червонувате проміння по гіллі. Тільки десь далеко в гаю стукало калатайло на шиї ватажка вола, а потім десь у полі заревла корова, нудячись за телям.

— Щаслива я з тобою, Ясю, отутечки на економії. Як хороше в цьому яру! Я б рада тут і вік вікувати.

— А як ось через тиждень поїдемо до Хоцінського на бал, де в великих покоях горітимуть по стінах свічки та лампи, де блищатимуть дзеркала, де танцюватимуть молоді паничі та панни... Що скажеш тоді, Ганю? Га?

— Дивись лиш, яка ондечки картина! В ставку блищить червоне небо, і знадвору горить червоне небо. І надворі шпиль, і в воді — шпиль, перекинутий догори, неначе зелений пучок квіток. А коло ставка стоять лози, зеленіють коноплі, а за коноплями знов червона вода, ніби вогонь горить... Байдуже мені про панські будинки; тут би я і вік звікувала. Вряди-годи тільки поїхала б до міста, щоб на людей надивитись, яка нова мода, як люди ходять, як убираються...

— Гарно й тут на яру, а ще краще між людьми, та ще багатими; а ще краще в багатому, великому домові, де все блищить і сяє, як сонце на цьому яру.

Знялись вони з місця і вертались яром додому. Сонце вже згасло, яр темнішав, ставок вкрила чорна тінь берегами, тільки середина блищала темним цвітом. Як наближались до ставка, з осоки схопилось дві качки, тріпаючи крильцями, і сховались за шпилем. Скрізь було тихо й ніби порожньо. Всяка жива душа з гаю, з поля пішла до села або прилягла на спочинок під зорями.

Дома наймичка вже наготувала їм вечерю. Після вечері підлестився до їх мовчки сон, той сон сільський, міцний, що й не сниться чоловікові нічого, бо він обійме тебе всього, мов мати дитину, та й не випустить, доки гаразд не відпочинеш і од роботи, і од усякого клопоту, і од усякого горя і щастя.

V

Через кілька місяців Ганя сиділа коло вікна і колихала сина, в простій колисці, причепленій до стелі на вервечках, поглядаючи на яр. А менші сестри по черзі жили в Гані і помагали їй де в чому у роботі, доглядаючи дитини. Через рік пан Хоцінський вже спевнив своє слово, знайшов Ясеві краще місце в недалекому селі. Попрощалася Ганя з своїм рідним селом, зеленим яром, ставом, розпрощувалася, плачучи, з матір'ю, з сестрами. Неначе виїжджала за сине море, так плакала вона. Кому пак не жаль того місця, де хто родився і зріс, де жили батьки і діди? Ясеві було байдуже. Ніби не рідною землею була йому наша Україна!

— Ой боже мій, боже мій! — перекривляв о. Хведор дочку й жінку, затягаючи жалібним голосом, на зразець жіночого голосіння. — Куди ж це я виїжджаю так далеко на чужу сторононьку, аж у Кушнірівку! за п'ятнадцять з половиною верстов. Так далеко, що звідсіль не видко!

— Господи! що ти за людина! — промовила з серцем матушка. — І дитини йому не жаль! Оддав дочку, як з хати випхнув, ще й сміється! Буде отак, безщасна, цілий вік тинятись та тягатись з економії на економію, не надбає добра, ні птиці, ні худоби. А тієї шкоди! А скільки перетовчеться посуду! Хвалити бога, коли ще трапиться добре місце; а як же сидітимуть на бурку!

Марія Василівна заплакала, а о. Хведор передражнявав її, хлипаючи: «Ой боже ж мій, боже! Коли тобі, Ганю, буде нудота за Нестеринцями, то вилізь на вербу на вершечок та й подивись на Нестеринці, бо звідтіль буде видко їх».

Переїхав Серединський в Кушнірівку. Місце було трохи краще. Вже Ганя купила гарненьку канапу, справила гарну одягу, найняла няньку, держала корову, мала доволі молока й сира і була щаслива по-своєму, не нарікала на свій талан. Понудьгувала трохи за домом, та й перестала. За господарством, за дитиною, за любим чоловіком і нудьгувати було ніколи. Жили Серединські не багато і не дуже вбого.

Пан Хоцінський частенько приїжджав в гості до Серединських, став ім великим приятелем, запрохував до себе в гості. Хоча він був і удівець, одначе ж любив закликати до себе веселих гостей, а найбільше молодих дам, і навіть справляв бали. Серед польських гостей Ганя і собі мусила промовляти потрохи по-польській. Всі польки без сороба хвалили її в вічі за те, що вона так чудово говорить по-польській, хоча вона насилу, велику силу змогла зліпити до купи кільки польських словець. А Ясь, незважаючи на те, що вже говорив до нашої церкви, в домі Хоцінського знов став поляком, говорив по-польській. Хоцінський помагав Серединським, навіть годив, коли в чому була в їх недостача. Ганя дякувала йому, хвалила перед усіма його добрість, а все-таки було здвигне не раз плечима, не вгадуючи, чого він аж надто вже добрий та прихильний до їх, як батько!

Серединський не лінувався, піклувався, пильнував коло панського скарбу. Пан йому дякував за добрі порядки. Перепадала Серединському не одна зайва копійка. Пішла добра чутка про економа Серединського по всій околиці, як про хазяйновиту й здатну людину.

Одного разу влітку пан Хоцінський приїхав до Серединського в гості. Тільки що він переступив поріг, Ганя зараз постерегла на його лиці незвичайну веселість. Його сірі очі блищали сміхом, губи сміялись, ноги якось швидше й проворніше переступали поріг. Здавалося, неначе поруч із ним вступало в хату саме щастя, ведене його власною рукою.

— Добру оце звістку несучу в вашу хату, Ганно Хведоровно! — промовив він, підступаючи до неї і цілує її в руку. — Я вгадував, що ви будете щасливі за Ясем. На мое й вийшло...

Ганя одразу замовкла й охолола: серце в неї якось чудно заколотилось, мов щось недобре віщувало. Тимчасом вона ніби і зраділа, що панство таки наближалось до неї.

— Поздоровляю вас управительшею маєтності князя з Кам'яного!

Тут саме одчинились двері. В хату ввійшов Ясь. Хто б тепер пізнав Яся з тими дитячими ласкавими очима, з боязкою несміливою ходою! Несподіване, негадане щастя вже підняло його голову на плечах, звело до купи брови, надуло йому губи, наче витягло зріст. Ясь вступив до хати вже паном, гордо й поважно, без ознаки жадної тривоги, жадного зворушення на лиці, неначе він досягнув тільки того, що до його по праву й належалося. Він вже перечув випадком ще передніше про це, але мовчав і не сказав про це жінці, ще не певний в тому, чи дістане те місце.

Пан Хоцінський аж побіг йому назустріч, ухопив його, обнімаючи, і цілуючи, і поздоровляючи з новим місцем, з новою долею.

— Ну, Ганю! — промовив Ясь, — кидай тепер свої яри зелені, свої коноплі, гуси та кури! Рушаймо до Кам'яного. А за все те подякуймо панові Хоцінському, моему названому батькові, за його добру рекомендацію перед князем.

Ясь знов обняв Хоцінського і поцілувався з ним тричі, — одначе не в губи, а попольській: тикаючи губами на повітря проз щоки, а потім поцілував Хоцінського в плече і нижче плеча в рукав.

Пішла весела розмова за самоваром. Всі трое були веселі. Пан Хоцінський розказував про маєтності князя, про його багаті економії, про цілі череди волів, коней, про корисний уряд управителя. Розказував він Гані про той будинок, де вони будуть жити, про високі багаті покої з великими вікнами, з дорогою обставою, про багаті, родючі поля та садки, звідкіль можна загрибати гроші лопатою. А найбільше розводився Хоцінський про князя, про те, який в його золотoverхий палац, які в тому палаці покої, зали з мармуровим помостом, які кругом палаца розкішні парки, садки, квітники, оранжереї...

Ясь слухав і очей не зводив з лица Хоцінського, неначе вперше на віку чув про такі дива. Не раз і не два Серединський марив про панську розкіш, про якесь краще життя. Не раз і не два Ясь до півночі не стуляв очей після розмови

Хоцінського про те, що Ясь веде свій рід од панського польського коліна, що в йому плине кров шляхетська, польська, а не мужицька — українська, що його діди й прадіди були заможні, були панами й католиками, мали поля, села, людей. Звичайно, як поляк, Хоцінський любив дечого багато і прибільшити, прикинути зайве, маючи на думці піднести вгору, піддержати нижчу польську шляхту, що вже переходила на українську національність й віру.

Хоцінський, своїм підмальованим оповіданням про минувшість Ясевого роду, розбуркав у йому гордість своїм родом, пишання своїм панством, ту гордість, те пишання, що лежить в самому дні лядської шляхетської натури, плине в зливку з його кров'ю. Не бог зна яке минуше було у Серединського; одже, доволі було навіть одного слова «пан», щоб розбуркати й розворушити в його серці позичену польщизну, бо він був з українського роду.

Ганя сиділа, мов у чаду. Неначе які чари розливали вони вдвох коло неї. Слухала вона їх розмову і не йняла віри своєму негаданому щастю. Згадала вона, що колись ще маленькою їздила з батьком на ярмарок у Кам'яне. Згадала вона про те Кам'яне, як про чудовий сон, що снівсь та не зостався в пам'яті, і тільки якісь невиразні місця, якесь пишне забудування, якісь гарні, але неясні обличчя носяться перед очима, ніби виткані з тонкого туману. А як силкуешся їх впіймати, на їх роздивитись, то вони ще далі одлітають, та все манять своїм гаразд не окраеним, не омежованим видом. Мріло Гані, як у тумані, якесь місто, якась висока гора чи скеля, вся в зеленому дереві, а на самому вершечку якесь забудування, не то церква, і не то хата, а більше якась чудова цяцька з золотими верхами. Коло того будинку знов пригадувала якісь стовпи, якісь стіни зубчасті, як оборка, а потім пригадалися їй якісь садки розкішні, доріжки поміж деревом, ніби жовто помальовані, дерево, позчіплюване гіллям, мов стеля; скрізь під деревом білі люди неживі, скляний дім, а в йому знов дерево і квітки, як і надворі, цілі ніби стіни й купи чудових незвичайних квіток. Все те вставало перед її очима, як в тумані. Бачила вона потім золотoverхі собори в Києві, здорове міське забудування, а все-таки давня дитяча мрія не зникла з її пам'яті.

Довго розмовляли вони, поки не потомились. Далеко за поріг випровадили хазяїни Хоцінського, дякуючи йому, як рідному батькові.

— От і завоювали щастя, Ганю! — промовив Ясь, зачинивши двері за гостем.

— Не завоювали, а само воно прийшло до нашої хати. Щастя блукає сліпе по світу.

— Ні, це ти, мое золото, приманила долю до нашої хати! Поки я сам жив, поти бідував. Ти, моя хазяйко, мене обшила і обмила.

Ясь розгорнув лист князя до пана Хоцінського та ще раз голосно прочитав запрохання себе за управителя. Князь просив через Хоцінського, щоб Серединський прибув якнайшвидше, обіцяючи йому річно плату з кількох тисяч карбованців.

— Завтра ж поїду я передніше сам, а ти лагодься тимчасом у дорогу.

— Чимало підвід нам треба! Ми ж таки вже розжилися, маємо доволі добра, маємо птицю...

— Яку птицю думаєш ти оце брати?

— А індики та гуси... та...

— Ще вигадай що! — крикнув Ясь. — Та нас же люди обсміють, як ми притарабанимось з качками та з індиками!

— А посуду хіба мало? І на віз не заберемо...

— Чудна ти, Ганю, їй-богу! Який же посуд думаєш ти перти до Кам'яного?

— Як який же? Не кидати ж нам сипанок, солом'яників, діжок...

— Свят, свят, свят! Нас люди обсміють, назвуть нас харпаками, обідранцями. Під такі палати вона під'їхала б з діжками, рогачами! Може б, ти забрала горшки й миски?

— Горшків не варто брати, а макітри заберу. Макітри новісінькі, здорові, платила по злотому, — це ті, що я купувала в Будищах на ярмарку. Таких макітер не знайдеш швидко. Обмотаю соломою, повтикаю в кадівб та й доведу хоч і за сто верстов!

— Ха, ха, ха! — зареготався Ясь. — Управитель з макітрами! Ха, ха, ха! Ой, простото, простото! Ой, господине моя дорога!

— Чого це ти регочешся? Ніби управителям і макітер не треба.

— Ха, ха, ха! Ти наробиш сорому на ввесь світ. Твоя думка про макітри, а я думаю, чим я завтра поїду до князя.

— А візком?

— Де ж таки візком!

— Візок же новий, мальований!

— Але ж до князя, пам'ятай собі!

— Неначе він бачитиме, чим ти там приїхав.

— От що я зроблю! Заїду до Хоцінського, покину там свій візок, а в його попрося фаетона та пару коней.

— Як собі знаєш. А на мене, то я б поїхала і візком.

— А я не поїду. Скажуть, приїхав якийсь безштанько на драбинчастому возі.

— Станьмо ж, Ясю, передніше панами, а потім вже будемо паніти. Поперед неводу не ловім риби!

Довго не спали вони, роздратовані негаданим, несподіваним щастям. Тікає сон од очей безталанних, не приступає ж і до щасливих Ясь тішився панством. Гані з'являвся якийсь чудовий вигляд чарівничого місця, якась палата, якийсь садок, повний квіток, де поміж деревом гуляли мармуряні люди. А Ясь бачив себе великим бундючним паном в золотих палацах, де горіли тисячі свічок, де ворушились сотні великих панів.

Через тиждень шляхом до Кам'яного їхав фаєтон Хоцінського, а в йому сидів Ясь із Ганею. Коло погонича сиділа наймичка. На руках у Гані спала мала дитина. Підвода з деякими хазяйськими причандалами їхала десь позаду. Ганя таки поставила на своєму: забрала кадовби, діжки, сипанки і деякий посуд. Одначе макітри з горшками мусили покинути матері. Підвода мала приїхати до Кам'яного вночі, щоб заховати од людських очей переднішу бідність управителя.

Коні витягли фаєтон на гору. З-за гори разом устало все Кам'яне. Ганя, зачудована та замилована, аж крикнула од дивування! її давні дитячі мрії тепер стояли і справді перед очима. І як багато справдішні дива були кращі, пишніші од тих неясних, невиразних дитячих дум!

Високі золоті верхи палати, збудовані в чудовім готицькім стилі, стояли на високому скелистому шпилі, над самою річкою, і дивились у тиху воду чотирма золотими баштами, веселими вікнами, високими стовпами. Той шпиль був на островці, а через острівцець лилася вода, розбившись на самовілки, падала з каменя на камінь, шуміла попід стрімкими боками високої скелі. І шпиль, і острів були вкриті чудовим парком-садом. Неначе поясом, був оперезаний понад річкою той шпиль мурованою стіною з чудними зубцями. Саме проти широкого мосту стояли високі дві башти з зубчастим вінцем, а між ними була широка брама просто в парк. За стіною скрізь виглядали поміж гіллям штучно пороблені верхи оранжерей, ніби висіли над зеленим гіллям. Проти палат на другім боці річки, на високому скелистому березі, стояла здорова церква, з тонкою готицькою дзвіницею. Муроване будівництво йшло понад берегом натикане задля убрання вигляду. Все те місце, облите навкруги тихою, ясною, мов дзеркало, водою, залите промінням сонця, було незвичайно гарне та веселе! неначе то був казковий зачарований палац серед лісу.

— Вгадай, Ганю, де ми будемо жити? — спитав Ясь.

— Мабуть, в цім домкові, — одказала вона, показуючи пальцем на чималу муровану хату.

— Тут живе княжий старий лакей; це дано йому до живоття, — промовив Ясь, осміхаючись. — Дивись, — он далеко, за княжим садом, на тій горі стоїть палац: ото наша оселя.

На горі, на другім боці парка, стояв палац, високий, убраний в карнизи, заквітчаний на покрівлі химерними шпичастими башточками. Очевидячки, дім був збудований для вигляду по другім боці княжого палаца.

Ганя не йняла йому віри.

— А де тут, дядьку, управителева хата? — спитав Ясь так грізно, аж Ганя жахнулась.

— Ондечки, на горі за палацом, — одказав чоловік знехотя, показуючи пальцем.

Гані стало якось ніяково, неначе не хотілось їй їхати до того пишного дому.

Перебігли вони міст, заїхали на острів, поїхали попід самим садовим муром. Золотоверхий палац висів у їх над головами. Ганя, погонич, наймичка і сам Ясь втирали очі в золоті башти, колони, заморське дерево, доки все те не сховалось за скелею. Серце в Гані стукотіло в грудях. Ясь надимався, взявшись у бік рукою, супив брови, морщив своє молоде лице, щоб додати собі більше панського виду. Підкотили вони під дім, і Ясь, взявши Ганю під руку, гордо й пишно переступив поріг своєї панської квартири.

Слуги забігали, загомніли, забрязкотіли ключами. Старенький лакей в синій лівреї одімкнув двері, одчинив їх, оступившись з поклоном.

Ще гордіше, ще пишніше Ясь вступив у дім, ще вище підняв він голову, проходячи через цілий ряд просторних, високих покоїв. Сердито кидав він очима на всі боки, оглядав стелю. Очі його ніби говорили всім, що все те було не вдивовижу, що навіть все те було не дуже хороше, не дуже вдоволяло його. Через годину сиділа сім'я в одній скромній світлиці за столом, накритим тонкою білою скатертю коло самовара.

— Якого тут багато кімнат! — промовила Ганя.

— От і багато! Перша кімната буде прихожа; друга — прийомна, третя — зала, четверта — гостинна, п'ята — твоя спальня, шоста — моя спальня, сьома — твоя убірна, восьма — мій кабінет, дев'ята — столова, десята — дитяча, одинадцята — дівоча, дванадцята — канцелярія, тринадцята... та ще й мало, коли б ти знала.

Ми ж тепер не абиякі панки. Хіба ж ти не бачила, скільки покоїв у пана Хоцінського?

— І навіщо нам такого їх багато? З нас було б доволі трьох: задля себе, для гостей..

— Ти, серце, зросла не в панських будинках, ти не тямиш, що то потреба луччого життя.

— Та коли б ти знав, мені чудно й навіть сумно буде жити в багатих та дуже просторних світлицях. Чогось мені здається, що я оце не в хаті, а десь надворі... Хожу по тих покоях, неначе по надвір'ю. Де ж пак, од кутка до кутка сливень цілі гони!

— Бо ти жила й досі в малих хатах, як у скриньках. А мені, то ще й мало! Я люблю розтушуватись, розгорнутись широко, на всі боки.

Ясь розкидався на широкій канапі, мов справдішній панюга. Наука пана Хоцінського «не пішла в ліс», а показала свою ознаку.

А Ганя ходила по покоях, придивлялась до всього, оглядала мебіль, високі дзеркала, завіси, килими. І чудно їй було серед такої розкоші; і багато дечого здавалось їй і зайвим, і непотрібним на очі хазяйки. Ті канапи, крісла, котрими були заставлені світлиці, щоб кутки були непорожні; ті дзеркала поначіплювані, щоб стіни не були голі; те широчезне старинне ліжко, де лягло б десять душ, та ще було б місце, — все те здавалось їй чудним, непотрібним; все те здавалось їй великопанським вередуванням, що розвернулось би на весь світ, ладне простягтись на всю землю, і ще й репетувало б, що йому й землі мало!

На другий день Серединський налагодився йти до князя — показатись його, мовляли, ясновельможності, поблагословитись на господарство, на панування над його добрами. Та сказано йому, що князь приймає тільки, почавши од дванадцятої години. Поки та година наближиться, повів Серединський свою молоду жінку оглядати той рай, що сїв на сонці кругом княжої оселі.

Краса того раю, того місця невимовне здивувала Ганю. Рідко трапиться знайти на Україні таке чудове місце, де до краси натури прийшла на поміч людська вигадливість. На острові річка розлилася самовілками та поточками поміж

купами каміння, між тісними розколинами скель. Все те місце було заросле зеленим деревом, заставлене по квітниках оранжерейними вазонами в чудових купах, залите квітками. Скрізь крутилися широкі, посипані жорствою та червонуватим піском, доріжки поміж купами зеленого дерева, по зеленій траві, понад водою попід скелями, завішаними диким виноградом та листатим хмелем. Через річечки з острівця на острівець були перекинуті над кипучою, спадаючою водою легенькі місточки, обвиті повійкою та усяким крученим зіллям. В темних закутках, в сутінках, попід навислими скелями стояли марморяні статуї. За високою скелею плавали пишні лебеді; по зеленому, рівнесенько стриженому дерні походили пави та павичі, порозпускавши свої пишні хвости. Тут же були розкидані кружала квіток; а в річку заглядали легенькі, як цяцьки, верхи високих оранжерей. На скелях скрізь були поставлені статуї, вазони столітників, кіоски. Все те було оплутано густим крученим зіллям, що спадало вниз густими зеленими гірляндами, китицями, понависало разками і цілими гніздищами.

Великий пан, згадуючи стару шляхетську Польщу, позаводив таку розкіш на нашій Україні ще тоді, коли можна було людськими мужичими дармовими руками орати і сіяти, сади садити, каміння перевертати і гори рушати з місця. Дивуючись, незчулась Ганя, як уплило дві години, і якраз у свій час пішли вони до князя.

Недовго гостився Ясь в покоях княжих: одну хвилиночку. Він знав панський звичай, що не велів одбувати довгих візитів. Княгиня була дуже привітна, розмовляла, осміхалась, а князь навіть провів їх не тільки до прихожої, але геть далеко у сад по широкій доріжці, обсаженій оргинією саме в цвіту.

Над самим берегом одного струмочка, шипучого тихим шумом, розлігся квітник з самих рож, закопаних в грядку на літо. На тих кущах цвіло сортів сорок усяких рожевих квіток. Князь махнув на садовника і звелів нарізати великий пучок пахучих троянд, білих пахучих додур і, взявши в свої руки, подав букет Гані, з додачею компліментів і ласкавих поглядів на її зачервоніле лице. Потім він загадав садовникові нарвати з миску морель і звелів однести на квартиру. А після всього провіз Ганю до фаєтона, сам посадив її в фаєтон, ласкаво попрощався з Ясем і навіть просив до себе в гості.

Вернувся Ясь додому веселий; згадував, який князь був до їх ласкавий; яка ввічлива була княгиня; далі чогось насупився і промовив до Гані:

— Оце дивлюсь я на наше нове житло, а перед очима в мене все манячать князеві світлиці. Там, Ганю, прихожа, надісь, краща од нашої столової кімнати. І досі я не опам'ятаюсь! неначе мені оце снівсь якийсь чудовий сон. А пам'ятаеш, Ганю, той яр в Нестеринцях, де ми часто гуляли, ту бідну економію, де ми жили? Чи думали, чи гадали ми тоді, що нам трапиться такий талан, що ми житимемо поруч з великими панями! Що за багатство, що за пишнота, що за розкіш у тому дворці! Якого там срібла, золота, квіток, мармуру! Побув я там годину і наче аж поздоровшав, наче зазнав якогось невідомого щастя. Неначе душа моя була в раї, в небі і закуштувала якогось кращого життя. Поки живий, не забуду я цього дня. А князь! що за добра, привітна людина! А його княгиня! Так мило, так просто обійшлася з нами, дарма що велика пані. Вже й не молода, а як на їй усе лежить до ладу, яка рівна її постать! навіть вона ще гарна.

— Яка ж вона гарна? — одказала Ганя. — Мабуть, ти на неї дивився гарними очима. Вона стара, як гриб.

— Одже ж ти, Ганю, мабуть, дивилася на неї негарними очима. Сказати правду, на тобі одежа лежить зовсім не так гарно та до ладу, як на їй, хоч ти й краща од неї. Не сердься тільки на мене, мое серце.

— За що тут сердитись? До князів нам далеко, як до неба.

— А хто б не хотів бути од їх недалеко?

— Я б не хотіла, — промовила Ганя, осміхаючись. Замок після цього Ясь, і не знать було, що він думав. І зажив Ясь із Ганею в добрі та в гаразді. Високі, просторні покої були не пишні тільки врівні з княжими, а самі по собі були навспряжки дуже гарні! В перших, парадних покоях стіни блищали білими шпалерами з срібними квітками. Ганині покої були обсипані по стінах і по завісах чудовими букетами троянд, ніби недавнечко нарваних у саду. Скрізь по світлицях простяглася довга стежка дорогого килима, закиданого оберемками лелій, фіялок, рож, ніби на грядках. Під оком українки-хазяйки все в покоях заблищало, залисніло, засміялось з усіх боків весело й привітно. І не раз Ганя, сидячи на м'якому кріслі, задивлялась на веселі покої, а Ясь, заклавши руки за спину, закинувши гордо голову, опустивши віка на очі, тихою стопою похожав по покоях. По одній його поставі, по одному лиці можна було бачити неоднаковий вплив несподіваної зміни життя на дві неоднакові вдачі.

Раз якось з пекарні влетіла до покоїв привезена з Нестеринець наймичка і почала розпитувати в Гані про якусь там куховарську справу, держачи чималий горщик в руках. Наймичка весело й голосно щебетала до Гані, як було колись і в Нестеринцях. Голосна луна од її розмови розляглася по світлицях і вразила Ясєве ухо. Він аж почервонів.

— Геть в пекарню! — крикнув він на наймичку. Наймичка злякалась, аж не стямилась, і випустила з переляку великий горщик з рук. Горщик безневинно гепнув на поміст і розлетівся на шматочки.

Вперше зроду заблискотіли якось чудно Ясєві очі. — Геть пішла в пекарню! — крикнув він удруге. Наймичка, призвичаєна в Нестеринцях завжди приходить вранці до пані розпитувати про обід, про страву, невимовне здивувалась і ні в сих ні в тих тихенько почимчикувала до пекарні, зрозумівши свою нову провину, нечувану в Нестеринцях.

— Ганю! — промовив Ясь, зараз тихомирившись, — час нам знати своє місце між людьми, а слугам — свою честь. Тут тобі не Нестеринці! це Кам'яне. А ти теперечки управительша і пані. Нехай наймички не насмілюються з тобою отак балакати і сюди в покої ходити, швендяти тут з горшками. Прибігла, нагуркала, налєпетала, ніби в корчмі! І страху немає у подлого народу! Тут ти, Ганю, не дуже балакай з робітницями та наймичками! Найшла гарну компанію! Треба, серце, знати свою честь, шанувати себе, то й тебе люди шануватимуть.

— А хіба ж мене люди не шанують? — промовила Ганя. — А хіба ж тобі в вічі не хвалили мене нестеринські люди?

— Соромилась би ти, Ганю! Які ж люди? мужики!.. Шануватимуть мужики, — то пани не шануватимуть. Годі нам з мужиками куматись! З нас люди сміятимуться... люди кращі... Розумієш, Ганю?

— А колись передніше ж не сміялись. І Хоцінський бачив, як я балакала з наймичками, як я сама часом і обід була варила, та й не сміявся ж!

— То було передніше, колись, — одказав Ясь. Задумалась Ганя, сидячи в кріслі; задумався Ясь, ходячи по покоях. З її думки не сходило Ясєве лице, гнівне, навіть люте, з думки Яся не виходив вид смирної, тихої Гані, балакаючої з наймичками запанібрата. На хвилинку тільки в серце Гані зазирнуло якесь недобре

віщування, та й знов окрила його веселість. Бо про що тут було журитись у тому раі! Не раз і не два молоді гості, всі хороше повбирані, вилися роем по блискучих світлицях та дорогих килимах. Кругом молоді хазяйки розлягались веселі сміхи й жарти, сяли щасливі лиця, блищали ясні очі. Не раз і не два музики лились чудовими гуками по покоях, облитих світлом канделябрів, і викликали до танців негатовані рої панянок та паничів. І часто Ганя з Ясем при зорях верталася додому з гостей на баских конях в гарненькому фаєтоні. Думки її навіть не досягали до такого талану.

— Тішся, моя мила! — було каже Ясь, — ми діждались щастя. Проси, чого душа твоя забажає! Все тобі зараз буде.

І залисніло на столах срібло та злото, залисніли на Гані дорогі квітки та сукні. Сама Ганя розпишнілась, як троянда повна. Несподівана розкіш, безробіття та спокій заколихали й, як малу дитину, наддали спокій рисам лиця чистого, білого, як мрамор. А ті загорілі колись руки знов побілішали, зійшли, як на дріжчах, пухкі і кругленькі, як у її батька. Одна її душа зоставалась, яка й була, — така ж добра, тиха, до всіх привітна.

— Знаєш, Ганю, яка в тобі недостача? — говорив не раз Ясь, сидячи коло неї ввечері.

— А скажи, чоловіче мій, яка в мені недостача? — питала вона його, жартуючи.

— В тобі нема ні кришки гордощів. Для пані — то велика недостача! Пані повинна бути гордовита, поважна, а коли не гордовита, то принаймні повинна знати, хто їй рівня, а хто й ні. Якось ти до всіх однаково привітна, — і до великого пана, і до писаря, і до наймички. Чи вже ж пак тобі великий пан і драненький писарець — усе одно? До одних треба бути, звичайно, привітним та звичайненьким, а до других — так собі... і щоб люди збоку постерегали тее. А ти — як говориш, так якось говориш зо всіма однаково! Гордість та пиха — то ознака розуміння своєї честі. Гордість — то прикмета й окраса аристократії.

Ясь підвисив голос і замовк. Він пригадував давні розмови та слова свого вчителя Хоцінського, як от школяр пригадує вивчену лекцію.

— І батько мій не був гордий, і мати моя не була горда, не буду й я горда. І не люблю я навіть людей гордовитих, що несуться вгору так, що до їх ані приступу!

— одказала Ганя.

І не раз заступалася Ганя за безвинних людей, за писарів, не раз було, жартуючи, посилала чоловіка до людей, що ждали до півдня, сидючи без шапок у ганку, як звичайно буває в панів. Як добрий геній, Ганя здержувала шкодливий ляхівський вплив Хоцінського. По любові і добрій згоді між ними, Ганя завжди потрапляла до своєї мети.

Мати з сестрами частенько одвідувала Ганю. Не забував дітей і о. Хведор. Ганя дарувала бідним сестрам гостинці, давала їм свої дорогі недоношені сукні. Не раз сам Ясь купував своїм зовицям стрічки та квітки, до котрих усі дівчата дуже ласі. Часто Ганя брала до себе на кілька місяців по черзі сестер. Довго й довго дочки о. Хведора згадували за ті веселі бали, де їм доводилось танцювати з паничами, зручнішими й кращими од богословів.

Раз зимою, якось при обіді, згадав Ясь, що не зробив візита одному економові, якомусь Лемішковському, про котрого йому усе торочив та нагадував Хоцінський, й не так про його, як про його сім'ю.

— І кілька разів я був коло тієї економії, та й не заїхав. Воно тут і недалеко, у Тхорівці; буде, мабуть, верстов з сім або з вісім. Економія бідна, обшарпана. Мабуть, там живе якийсь куценький ляшок. Страх не хочеться їхати до його!

— Не забувай, Ясю, що й ми недавно були бідні. Поїдь же, поїдь, не лінуйся! — прохала Ганя.

— Біда мені з тобою! Що мені гірке, тобі солодке. Поїду, поїду, поїду, тільки цить.

І поїхав він одного дня зрання.

Економія стояла серед невеличкого бідного села, що належалось до якогось небагатого дідича. Бідність оселі неприємно вразила Ясеві очі, нагадуючи йому передніше життя в Нестеринцях. Хата з ганком похилилась на обидва боки, наче переломившись пополювині саме на середині. Старий ганок розхилив свої стовпи внизу, наче розставив од старості ноги, щоб міцніше встояти. На старих обідраних повітках подекуди світилися крокви, наче сухі ребра. Вікна з темними старими шибками здавались темними очима сліпця, що лупає страшними більмами. По дворі скрізь валялись купи неприбраного гною, бігали собаки,

никали худі шкапи. Голодні корови смикали стріху. Один садок, старий і густий, розрісся кругом хати, стані та повіток, повтикавши гілля під обідрану покрівлю.

Між двома стовпами, до котрих давно колись були причеплені ворота, вбігли баскі коні Ясеві і, як змії, полинули попід повітками.

Лихі, худі та миршаві собаки опали санки і смикали Яся за ведмедячий комір. Біднота, пустиня, голодні дикі собаки — все те так вразило Яся, що він трохи не гукнув до погонича: «вертайся назад кіньми». Одначе було вже не можна вернутись. Ясь мусив недбайливо ступити в ганок. Тільки він ступив у ганок, звідтіля на всі чотири боки, покинувши просо та гречку, шарахнули кури, гуси, качки, голуби, горобці, навіть поросята. Півень кинувся йому в лице; поросята поточились під ноги. Все те кричало, верещало, киркало, кудкудакало, покидаючи пашню і втікаючи, кудю було можна втікати. А позад Яся завзятий Сірко вчепився зубами до шуби і немилосердно вихав на всі боки нещасного ведмедя, тільки шмаття летіло, тим часом як інші обступили погонича, що хвиськав на їх батогом. Прорвавшись через таку орду, невидану навіть у свого тестя, о. Хведора, Ясь насилу одчинив сінешні двері і сховавсь за ними од собак, що вили, як скажені, і гризли од злості двері. Ясь прожогом одчинив ті двері в покої, котрі були саме проти сінешніх дверей, і влетів у хату, як той заєць, тікаючи од череди хортів. А там у хаті знов шарахнуло від його усе живе, вже не кудкудакаючи, а крикнучи: «Ох! ах! ой! ай! Єзус! Марія!» По хаті, як густий сніг, літало гусяче пір'я та пух і заліпило Ясеві очі.

Стуманілий, він стояв серед хати і не знав, що робити. Нова сцена в хаті здалась йому тільки протягом першої в ганку. Аж ось, крізь літаюче пір'я, він примітив перед собою чотирьох маленьких хлопчиків, — знать, хазяйських синків, що сиділи над горшками, повними гусячого пір'я. Тоді тільки він догадався, що сполохав економську сім'ю, котра вкупі з наймичками і малими дітьми дерла пір'я, як буває зимньою добою.

Наймичка показала Ясеві другі двері з сіней, на правий бік, в залу. Перша світлиця Лемішковського своєю бідністю нагадала Ясеві його передніше життя.

Довго ходив Ясь по світлиці, оглядаючи стареньку і простеньку мебіль, дешевенькі картинки на папері, польські образки ченстоховської богородиці та Ісуса з баранком. Ніхто не виходив до його. Вже Серединський нудивсь, позіхав, сідав і вставав, і знов сідав. За стіною в другій хатині було тихо. Тільки дитина маленькими ніжками прибігла до дверей і висунула з-за дверей трохи не всю

головку, в певній надії, що гість її не бачить. Коли це одчинились бокові двері. В залу вступив хазяїн Лемішковський, чоловік високий, поставний, повний, плечистий, з довгим чорним розкішним волосом на голові, з чорним вусом, з чорними великими очима. Як саме його прізвище, так і постать виявляли його вроду зовсім не польську, а щиро українську. Одначе Лемішковський звав себе, — принаймні при жінці і дітях, — поляком і в своїй сім'ї говорив завжди по-польській, хоч дуже погано.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: https://tn.knigapoisk.com/nechuy-levic-kiy_-van/prichepa

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)